Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FRED. NØRGAARD OG HANS JENSEN

VENSTRES HISTORIE I DANMARK

TIDEN 1837-1937

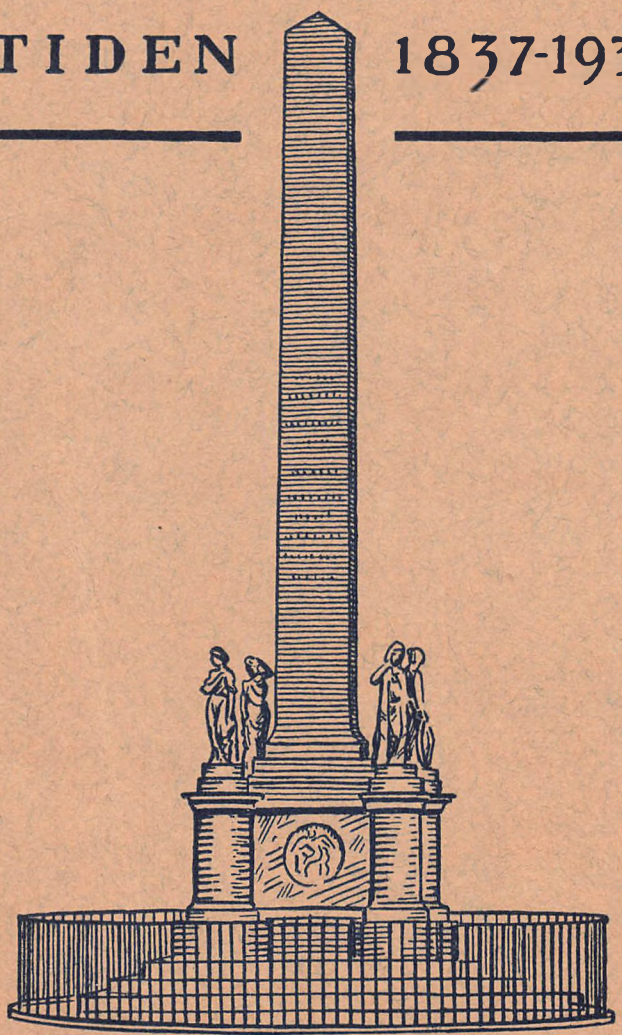

Hefte Nr. 1

Venstre er det ældste Parti indenfor dansk Politik, og i mere end to Menneskealdre har Venstre øvet en betydningsfuld Indsats i det politiske Arbejde. Vi oplever nu en Tid, hvor Landet styres efter Principer, som er i afgjort Modsætning til Venstres Grundsynspunkter, men hvor det ogsaa Dag for Dag bliver mere og mere aabenbart, at vi ikke opnaar sunde og naturlige Samfundstilstande, før vi besinder os og paany gaar den Vej, som Venstres Politik anviser.

I en saadan Tid hilser jeg med Glæde, at der for første Gang udarbejdes en samlet Fremstilling af Venstres Historie, saaledes som den har formet sig baade i Medgangens og Modgangens Tider. Kendskab til Fortiden kaster Lys fremad paa Vejen og giver Tillid og Fortrøstning i Kampen for Venstres Ideer. Derfor ønsker jeg de Mænd, der har paataget sig at skrive Venstres Historie, Lykke til Arbejdet, og jeg udtaler Haabet om, at Bogen om Venstres Fortid maa finde Udbredelse og blive læst i vide Kredse af vort Folk.

Edelgave, 23. September 1937

Th. Madsen-Mygdal

VENSTRES HISTORIE I DANMARK

GENNEM HUNDREDE AAR

VENSTRES HISTORIE I DANMARK

GENNEM HUNDREDE AAR

UNDER REDAKTION AF

FRED. NØRGAARD OG HANS JENSEN

FØRSTE BIND

ODENSE
KULTURHISTORISK FORLAG
1937

Alle Rettigheder forbeholdes
Kulturhistorisk Forlag
Odense

J. JØRGENSEN & CO. KØBENHAVN

FORORD

Venstres Idéer og Arbejde har grebet dybt ind i vort Folks Historie i de sidste hundrede Aar. Der er da al god Grund til at give en sammenhængende Fremstilling af Venstres politiske og folkelige Indsats i det nævnte Tidsrum.

Med Tilslutning fra Venstre paa Rigsdagen og Venstres Landsorganisation har vi paataget os at redigere en saadan Fremstilling, et Værk i to Bind, der i folkelig, fortællende Form vil skildre Venstres Arbejde i Medgang og Modgang og dets førende Skikkelser, idet der tages skyldigt Hensyn til den fælles-politiske Historie.

Tilfældigt er det ikke, at Værket begynder at udkomme paa en Tid, da vi nærmer os 150 Aars Mindefesterne for Stavnsbaandets Løsning. Det er heller ikke tilfældigt, at et Billede af Frihedsstøtten indleder Billedrækken i Venstres Historie.

Frihedsstøtten paa Vesterbro blev rejst i taknemmeligt Minde om Stavnsbaandets Ophævelse i 1788. Det Aar løstes Bondens Lænker, og Venstres Historie har sine Rødder helt tilbage til hin lykkelige Begivenhed i vort Folks Liv. Da skabtes Muligheden for, at den danske Bonde kunde blive en fri og oplyst Stand. Og fra Bondestanden fik Venstre fra første Begyndelse især sit Følge. Ogsaa Kvinder og Mænd fra andre Folkelag sluttede sig til Venstre i dets Arbejde for Frihed og Folkestyre. Men Grundstammen var og er den frie Bondestand.

Efter hvert større Afsnit er anført den Litteratur, som er benyttet ved Værkets Udarbejdelse. Slutningen af andet Bind vil bringe en Personfortegnelse omfattende begge Bind.

Antvorskov og København i August 1937.

Fred. Nørgaard.
Højskoleforstander.

Hans Jensen.
Dr. phil.

FØRSTE AFSNIT

FORUDSÆTNINGER I TIDEN FØR 1848

FORUDSÆTNINGER I TIDEN FØR 1848

AF HANS JENSEN

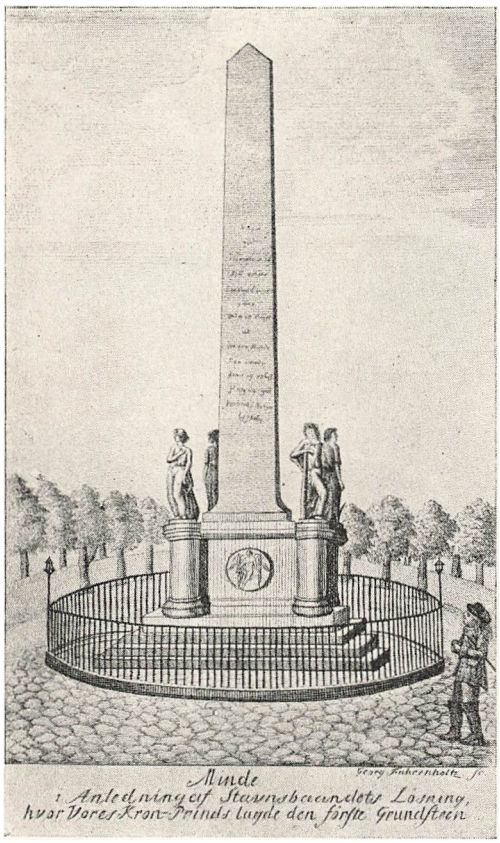

Frihedsstøtten.

VENSTRE er den politiske Retning i Danmark, der mest ubetinget har villet bygge sin Stræben paa Grundloven af 5. Juni 1849, den Retning, der direkte har haft som sit erklærede Maal at virkeliggøre Grundlovens Aand i Lovgivning og Samfundsliv. Venstres Politik samlede sig gennem lange Tider i en Kamp for den almindelige Valgret, der var blevet indført ved Junigrundloven, men atter for Landstingets Vedkommende indskrænket ved Grundlovsændringen 1866. Venstre vilde og gennemførte i det lange Løb, at der atter skulde være lige Valgret ved Landstingsvalgene, men først og fremmest, at der i Henhold til en liberal og demokratisk Fortolkning af Grundlovens Bestemmelser i Landet skulde være et fuldt gennemført *parlamentarisk* Styre, saaledes at den af Kongen udnævnte Regering altid skulde have et Flertal for sig i den af Rigsdagens Afdelinger, der var udgaaet af Folkets direkte Valg, og hvor den almindelige Valgret bestandig har raadet: Folketinget.

Venstres Historie er saa nøje knyttet til Grundloven, at den kan siges at tage sin Begyndelse, netop samtidig med at Forberedelserne til Grundlovens Udarbejdelse bliver indledet, det vil sige 1848, efter det store Vendepunkt i Danmarks Historie, hvor Kong Frederik d. VII meget hurtigt efter sin Tron-

bestigelse, under Indtryk af omvæltende Begivenheder i Indland og Udland, gav Afkald paa den Enevoldsmagt, han havde arvet fra sine Forfædre.

Baade Grundloven og Venstre som politisk Retning havde imidlertid deres Forudsætninger i Tiden før 1848, Forudsætninger, som det er nødvendigt at kende, hvis man skal danne sig det rette Overblik over, hvad der senere sker. Det første Kapitel af, hvad der i egentlig Forstand er det danske Venstres Historie, har sit Udgangspunkt i Aaret 1848; men forud for dette Kapitel tiltrænges der en Indledning, hvorved vi danner os et Billede af de vigtigste Træk i den for alle senere Forhold højst betydningsfulde Samfunds- og Statsudvikling under Enevælden og da navnlig den, der strækker sig fra de store Reformers Tid i Slutningen af det 18. Aarhundrede til Tronskiftet 1848 og de derpaa følgende Begivenheder, som medførte Enevældens Afskaffelse.

Vi vil begynde med en Betragtning af det enevældige Regeringssystem, der i denne Tid var Danmarks Forfatningsform.

1. DEN DANSKE ENEVÆLDE

Tilsyneladende har intet Folk gjort et større og mere hovedkulds Spring i sin politiske Udvikling, end da Danmark 1849 fik Grundloven af 5. Juni som Afløsning af den Kongelov, der stammer fra 1665, men har Begivenheder i 1660 som Forudsætning, og hvorved den absolutte kongelige Enevælde var blevet fastslaaet som Landets Regeringsform. Junigrundloven gav hver myndig Mand i Landet Ret til gennem sin Stemme ved Valgene at deltage i Rigets Lovgivning og Styrelse; ifølge Kongeloven var det Kongen, der helt alene, aldeles paa egen Haand gav Love og styrede, og naturligvis ligger der her i Princippet en meget dyb og iøjnefaldende Modsætning.

Som Junigrundloven er udsprunget af det 19. Aarhundredes liberale Aand, er Kongeloven en Frugt af de »absolutistiske« Idéer, som var fremherskende i det 17. Aarhundrede, der var dengang Trang til en saa enevældig, »absolut« Fyrstemagt som muligt, fordi man var træt af den Adelsvælde, der hidtil havde gjort sig gældende, og som var blevet følt stadig mere trykkende af Folkene. Indtil 1660 havde Kongemagten i Danmark været mere eller mindre indskrænket ved Adelens Indflydelse, særlig som denne fandt Udtryk gennem det udelukkende af Adelsmænd bestaaende Rigsraad. Nu og da sammenkald-

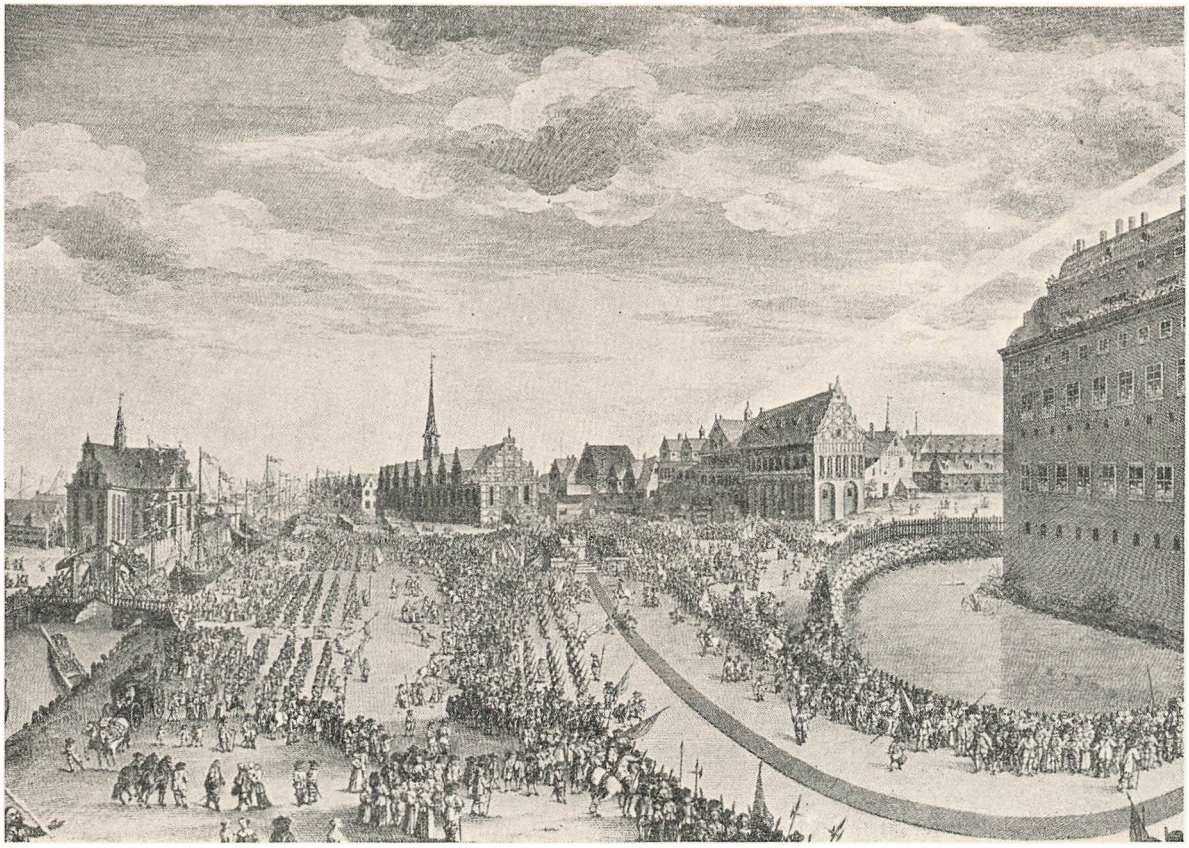

Arvehyldingen paa Kbh. Slot 18. Okt. 1660.

tes dog ogsaa Rigsdage, og her var ogsaa andre Stænder end Adelen repræsenteret. Ganske vist gled Bondestanden efterhaanden helt ud som politisk Magtfaktor, en naturlig Følge af, at Standen efterhaanden næsten helt var kommet til at bestaa af Fæstere, idet Ejendomsretten til den allermeste Bondejord, der ikke tilhørte Staten som Krongods, var gaaet over til de adelige Herremænd. Borgerstand og Gejstlighed havde jævnsides med Adelen deres Repræsentanter paa den Rigsdag, der samledes i København 1660 for at raadslaa om Midler mod Rigets Nødstilstand efter den ødelæggende Svenskekrig, der udadtil havde ført til Tabet af de gamle danske Provinser øst for Øresund: Skaane, Halland og Blekinge.

Det vidtrækkende Resultat af Rigsdagen 1660 blev, at Kong Frederik III i Forbund med Borgerstand og Gejstlighed gennemførte en ublodig Revolution, hvorved Adelens politiske Indflydelse blev tilintetgjort og en kgl. Enevælde faktisk fastslaaet. Forgæves pukkede Adelen paa sine gamle Forrettigheder, til sin egen Ulykke var den vrangvillig over for de Krav om øko-

nomiske Ofre, der rettedes til den; den blev nødsaget til med de øvrige Stænder at ophæve den »Haandfæstning«, der hidtil havde indskrænket Kongens Handlefrihed, uden at nogen anden indskrænkende Bestemmelse kom til at træde i Stedet. Kongemagten opnaaede nu ikke blot, som det fastsloges ved en højtidelig »Arvehyldning« 18. Oktober 1660, at blive arvelig, medens det hidtil, omend væsentlig som en Formsag (idet man ikke tænkte sig at gaa udenom den naturlige Tromfølger), havde været Rigsraadet, der valgte Kongen; men hvad mere var, den fik i Virkeligheden ganske frie Hænder til at ordne Rigets fremtidige Styrelse, som den vilde, hvad der kort efter Rigsdagens Slutning blev udtrykkelig stadfæstet gennem en »Enevolds-Arveregeringsakt« der uden Protest blev underskrevet af Adelsmænd, Gejstlige samt borgerlige Standspersoner i alle danske Provinser. Den danske Enevælde fik paa denne Maade et folkeligt Grundlag af ejendommelig Karakter; den kunde, skønt der har staaet militære Magtmidler bagved, opfattes som skabt udelukkende ved Folkets Overdragelse, og Kongen har følt sig i sin gode juridiske Ret, da han i de følgende Aar lod sin unge dygtige Medhjælper, Peter Schumacher (Griffenfeldt) skrive den Kongelov, der udformede Enevældens Principper i et meget yderliggaaende System.

Griffenfeldt.

Paa sin Vis var Kongelovens Forfatter en meget fremskridtsvenlig Mand, præget af sin Tids Statsforhold ligesom Junigrundlovens Forfattere af deres Tid. Han har set det som sin Opgave at sætte Bom for, at der nogensinde atter i Danmark kunde opstaa en for det øvrige Folk trykkende Adelsvælde. Ifølge Kongeloven skulde derfor Kongen, som Enevolds-Arve-Konge og Herre, alene have den højeste Magt og Myndighed til at give Love og Forordninger efter sin gode Vilje og Velbehag; han kunde paa enhver Maade fortolke og forandre eller helt ophæve Love og Forordninger, ligesom han kunde undtage hvem og hvad han lystede fra en Lov, han selv eller hans Forfædre havde givet. Han havde ogsaa alene den højeste Magt og Myndighed til efter Forgodtbefindende at indsætte og afsætte alle Embeds-

»Den røde Bygning.«

mænd, høje som lave, saaledes at alle Embeder og Bestillinger, af hvilken Art de end saa var, skulde have deres eneste Kilde i Kongens Envoldsmagt. Kongen havde ogsaa al Magt over Forsvarsvæsenet, han kunde føre Krig, slutte Fred og Forbund, ganske som han vilde. Han skulde i det Hele agtes og holdes for det ypperste og højeste Hoved paa Jorden, hævet over alle menneskelige Love, uden nogen Dommer over sig i enten gejstlige eller verdslige Sager uden Gud alene.

I Virkeligheden var kun her i Kongeloven foreskrevet to Grænser for Kongemagtens Udøvelse. Kongen havde alene den ene højeste Magt over Gejstligheden og Ret til at give Anordninger for Gudstjenesten; men det sidste skulde ske i Overensstemmelse med Guds Ord og den augsburgske Bekendelse, det vil sige paa den evangelisk-lutherske Bekendelses Grund. Endvidere var det udtrykkeligt paalagt ham altid at opretholde sine Lande som et udeleligt Rige. Hvad endelig angaar mere indirekte udtrykt Begrænsning af Kongens Magt, da falder det i Øjnene, at der ikke i Kongeloven er Tale om nogen ube-

grænset Ret eller Magt for Kongen over private Personer og deres Ejendom. Kongeloven forudsatte en privat Ejendomsret under Statens Beskyttelse, man kan godt sige en vis borgerlig Frihed

Om Arveretten til Riget bestemte Kongeloven, at den først tilkom alle Mænd af Kongehusets Mandslinje og derefter Kvinderne og de kvindelige Linjer. Kongen var myndig, allerede naar han var 13 Aar gammel, en Bestemmelse, der for mange vil synes at være som Toppunktet af den Urimelighed, der rent umiddelbart set kan synes at ligge i en Ordning, hvorved al statslig Magt var samlet hos en enkelt Person, der alene i Kraft af Fødselens Tilfældighed var sat til at beklæde denne Stilling. Ved Vurdering af alt, hvad den enevældige Forfatningsform i Virkeligheden betød, bliver det imidlertid nødvendigt at tage i Betragtning, at det selvfølgeligt ikke var muligt for nogen enkelt Mand — end sige eventuelt et Barn paa 13 Aar! — personlig at udøve al den kolossale Magt, som Kongeloven lagde i hans Hænder. Kongen var henvist til at omgive sig med Embedsmænd, der i stor Udstrækning maatte optræde og handle paa hans Vegne; kun derved kunde den Magt, der var tilstaaet ham, blive af virkelig Betydning. Men praktisk talt blev paa denne Maade den enevældige Kongemagt langt mere knyttet til et fast System end til en enkelt tilfældig Person.

Allerede den samme Statsmand, der skrev Kongeloven, var der lykkedes at lægge Hovedhjørnestenen for Enevældens Embedsvæsen gennem Skabelsen af de saakaldte Kollegier, det vil sige smaa Raad af Embedsmænd i Spidsen for de forskellige Grene af Statens Styrelse. Et Kollegium svarede til et Ministerium i vore Dage, men der var den Forskel, at Chefen ikke, som en Minister nu, handlede paa selvstændigt Ansvar i sine Afgørelser, men altid efter Samraad og i fælles Ansvar med en Kres af »Kolleger«. Kollegierne havde i Virkeligheden Karaktertræk, hvorved de lignede parlamentariske Forsamlinger og Udvalg i senere Tid. Ogsaa i Kollegierne fremkom Beslutninger og Bestemmelser som Resultat af fleres Overvejelser og Afstemninger, ikke af Enkeltmænds Vilje. Alle Afgørelser blev derved ogsaa indspundne i Drøftelser, der kunde være grundige og saglige, men ofte blev langsomme.

I Kollegierne med alle de Kontorer, der sorterede under dem, samledes det grundlæggende Arbejde for saavel Lovgivning som Administration, og dette medførte, at der som oftest ikke blev noget større Spillerum for Kongens rent personlige Indflydelse, hvis han da ikke var en Person med meget bety-

delig Energi og stærkt Initiativ, Egenskaber, vi i Virkeligheden ikke finder hos nogen af de danske Enevoldskonger; de var ogsaa overflødige hos Regenterne selv, naar de blot fandtes hos nogle af dem, der faktisk maatte udøve Magten paa deres Vegne. Derfor kunde der mod Slutningen af det 18. Aarhundrede indledes en stor Reformperiode, vel den største i vort Lands Historie, paa et Tidspunkt, da den regerende Konge var sindssyg og hans Stedfortræder en 16—17 Aars Dreng. Stadig mere har det enevældige Styre under Enevælden taget Skikkelse af et udformet og vidt forgrenet Embedsmandsstyre, og allernærmest var Kongen omgivet af de Ministre, der udgjorde Statsraadet, og af hvilke de fleste tillige stod som Formænd i Kollegier.

Af stor Betydning blev det ogsaa, at der under Enevælden udvikledes en vel uddannet og vel lønnet civil Embedsklasse til at varetage den lokale Styrelse omkring i Landet. Ved Siden af den gamle gejstlige Embedsklasse, Præsterne, blev der nu efterhaanden en juridisk Stand til Varetagelse af Retsplejen, medens det tidligere havde været mindre kyndige Folk, der rundt om i de lokale Retskrese var de nærmeste Værnere for Lov og Orden i Samfundet. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, men ogsaa først da, kan det danske Embedsvæsen inden for Enevældens Rammer anses for nogenlunde fuldt udviklet. Ikke blot Amtmænd, men ogsaa By- og Herredsfogeder var da ved mange Lejligheder Regeringens Raadgivere, naar det gjaldt Udstedelsen af en ny Lov eller anden Foranstaltning, der forudsatte Kendskab til Forhold i de forskellige Egne af Landet. Paa den Maade kunde saa mange Mennesker som et helt Folketing faa Lejlighed til at udtale sig om en Lovgivningssag, selvom der ikke var noget, der hed valgte Repræsentanter for Folket.

Enevælden udelukkede Borgerne fra direkte Andel i Statens Styrelse, men den skabte et Embedsvæsen, der fik Præg af borgerlig Aand. I Adelsvældens Tid havde kun Mænd af de gamle Adelsslægter kunnet opnaa de ledende Stillinger; under Enevælden, hvor Forfremmelser kunne ske uden Standshensyn, blev det anderledes, og det var for en stor Del Mænd af borgerlig Herkomst, der blev toneangivende i Regeringens Kontorer. Systemets stadige Udvikling betød derfor, at der stadig blev bedre Muligheder for at skyde aristokratisk Indflydelse tilbage i det hele Samfundsliv og gøre folkelige Synspunkter gældende. Til Enevældens Princip knyttede sig ogsaa meget naturligt den Idé, at alle saa vidt muligt skulde være lige for Loven, som de alle i lige Grad var Undersaatter over for Kongen.

Hvad Enevælden kom til at udrette for folkelig Frihed og folkeligt Fremskridt, skete ganske særligt gennem de store Reformer ved Overgangen fra det 18. til det 19. Aarhundrede, de Reformer, der betød Bondestandens Frigørelse, og hvorved Grundlaget blev lagt for den Samfundsordning, som senere den demokratiske Liberalisme kunde arbejde videre paa.

2. ENEVÆLDENS STORE REFORMVÆRK

Der kan ikke være Tvivl om, at Enevælden lige fra sin Tilblivelse har haft en god Vilje til at hæve de brede Lag af Folket og give dem friere og bedre Kaar. Derom vidner Bestemmelser i Christian V's danske Lov af 1683 og ogsaa f. Eks. det Træk, at Vornedskabet, der hidtil havde paahvilet Bondestanden paa den sjællandske og lolland-falsterske Øgruppe, 1702 blev ophævet. Det væsentligste sociale Resultat af Enevældens Indførelse blev dog længe blot, at borgerlige nu fik Adgang til at arbejde sig frem jævnsides med adelige (tidligere havde Adelen ikke blot haft Eneret til at beklæde Embeder i Regeringen, men ogsaa til at eje Herregaarde). Der skulde derimod gaa lange Tider, før det blev muligt at ophjælpe Bondestanden, der gennem Størstedelen af det 18. Aarhundrede befandt sig i meget trykkede og ufri Forhold.

1733 indførtes Stavnsbaandet, hvorved Godsejerne fik en faktisk Ret til at fastholde de bondefødte Mænd ved deres Gods, hvor de hørte hjemme, som Fæstere eller Landarbejdere mod til Gengæld at sørge for Folk til Soldatertjeneste. Stavnsbaandets Indførelse var en Slags Kriseforanstaltning, hvorved man under haarde Konjukturer for Landbruget vilde hjælpe Godsejerne, der højlydt klagede over deres Vanskeligheder, til altid at have den fornødne Arbejdskraft forhaanden; men der ligger desuden i Stavnsbaandet et stort Vidnesbyrd om, at det enevældige System endnu ikke følte sig stærkt nok til virkelig at hævde en bondevenlig Politik paa Trods af Godsejerne, der er blevet opfattet som en Slags nødvendigt Mellemled mellem Regeringen og den store Masse af Kongens landlige Undersaatter. Da der fandtes saa yderst

Henrik Stampe.

faa Selvejere, var Landet som inddelt i Godser, og Stavnsbaandet betyder, at Fæstebønderne paa et Gods er knyttet til Godsejeren paa en vis Maade som dennes private Undersaatter.

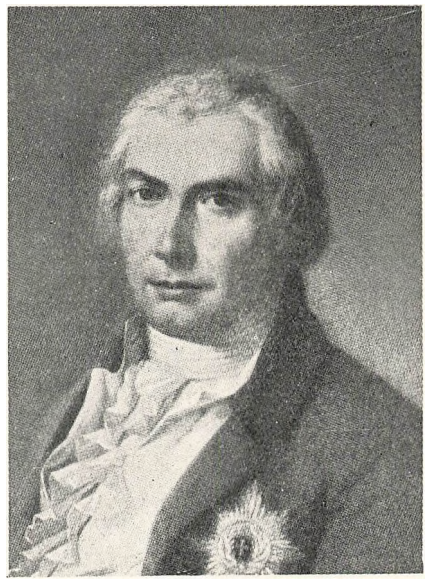

Chr. D. Reventlow.

Tilstanden under Stavnsbaandet hindrede inden for Landbruget ethvert Fremskridt, der skulde bygges paa frit Arbejde og frit Initiativ, og hertil bidrog i høj Grad ogsaa det bestaaende Landsbyfællesskab, hvorved den enkelte Bonde i den daglige Drift var nødt til at følge Trop med sine Byfæller. Den Reformbevægelse, der udviklede sig gennem sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede, tog netop fra først af Sigte paa at faa dette Fællesskab ophævet, men hurtigt slog man i Lovgivning og Administration ind paa en Bestræbelse for at sikre Bønderne en friere Stilling over for Godsejerne. Under Ledelse af den førende juridiske Enbedsmand inden for Regeringskollegierne, Henrik Stampe, gennemførtes allerede 1769 en Række Love i denne Retning, uden at der endnu blev rørt ved selve Stavnsbaandet

Saaledes indskærpedes nu for Alvor et gammelt Forbud mod at nedlægge Bøndergaarde og lægge deres Jorder sammen med Herregaardsmarker; det var her Formaalet at bevare Bondejorden paa Bondehaand, at opretholde Gaardmandsklassen uformindsket. Ved en anden Forordning, der udstedtes 13. Maj 1769, skete der det epokegørende, at Statsmagten ved visse Regler om Embedsmændenes Pligt til at beskytte Selvejerbønder mod Overlast opmuntrede til en anden Besiddelsesform for den allerstørste Del af Landets Bondejord, til det gamle Godssystems Opløsning, til at gaa over fra Fæste til Selveje. I Forordningen henvises til Salg af Krongods, der lige har fundet Sted, og hvorved en Del Bønder var blevet Selvejere. Kongen gør vitterligt, »At da Vi med allernaadigst Velbehag har erfaret, at paa de over Vores Rytgergods holdte Auktioner har adskillige Fæstebønder med fuld Ejendomsret tilforhandlet sig deres i Fæste havende Gaarde og er saaledes blevet virkelige Selvejere eller Ejendomsbønder, og det er Vores allernaadigste Intention og Vilje, at andre og flere Fæstebønder ligeledes kunde faa Mod og Lyst til at stræbe efter ligeledes at erhverve Ejendomsret, hvilket

Chr. Colbjørnsen.

Vi allernaadigst eragter at være til Landets almindelige Bedste og Fordel, da det ikke vel kan fejle, at jo Jorden overhovedet maa blive bedre behandlet, naar den, som dyrker den, ved og er forvisset om, at den Tid, Flid og Kræfter, han anvender paa Gaardens og Grundens Forbedring, kommer ham selv og hans Børn og Arvinger efter ham til Nytte, end naar han i den Henseende lever i Uvished ..... saa ville Vi allernaadigst osv.«.

I denne af Enevoldskongen udstedte Forordning er angivet Grundtanken og Retningslinierne for den Udvikling, der gennem de følgende 150 Aar skulde finde Sted inden for Landbrugets Ejendomsforhold i Danmark. Et Princip var udtrykt, der i meget senere Tid skulde blive bestemmende for Venstrepolitik i Jordspørgsmaalet, og som i den nærmest følgende Tid skulde være fremtrædende i Enevældens egen gennemgribende Reformlovgivning.

Efter at den senere Frederik VI 1784 som 16-aarig Kronprins havde grebet Styret paa sin sindssyge Faders Vegne, var det, det kom til de egentlig afgørende store Landboreformer. Regeringens Førstemand blev nu den vidtskuende A. P. Bernstorff, og Ledelsen gik paa Landboforholdenes Omraade over til Chr. D. Reventlow, der som sin toneangivende Medhjælper i Reformarbejdet valgte den norsk fødte Jurist Chr. Colbjørnsen. Med Reventlow som Formand, Colbjørnsen som Sekretær nedsattes 1786 den store Landbokommission, og som Resultat af Arbejdet her og i Regeringskollegierne forelaa de følgende Aar den omvæltende Lovgivning, der helt ændrede Bondestandens Retsstilling og Landboforholdene.

To vigtige Forordninger af 8. Juni 1787 indførte nye Regler om Retsforholdet mellem Fæster og Godsejer, saaledes at den første fik en langt mere sikret Stilling ved baade Tiltræden og Fratræden af Fæsteforholdet. Ved Forordning af 20. Juni 1788 ophævedes Stavnsbaandet, hvad der var den største Sejr, som Tanken om alle Statsborgeres Ret til personlig Frihed har vundet i Danmark; Værnepligten vedblev som før at hvile alene paa Bondestanden, men det var nu Embedsmænd, ikke Godsejerne, der foretog Ud-

skrivningen. Ved en Forordning af 19. Marts 1790 blev det indskærpet, at et Fæsteforhold altid skulde være gyldigt for Fæsterens og hans Enkes Livstid, en gammel Retsregel, der dog i Stavnsbaandets Tid synes ikke sjældent at være blevet overtraadt. Hoveriet havde tidligere været ubestemt, Herremanden havde ment sig berettiget til at kræve af Bonden saa meget Arbejde for Herregaardens Drift, som han fandt for godt; men ved en Række Bestemmelser og tilsidst ved en stor Forordning af 6. December 1799 blev det fastslaaet, at Hoveriet i Fremtiden altid skulde være kontraktlig bestemt under Hensyntagen til, hvad Fæsteren uden at blive for stærkt trykket var i Stand til at yde. Udskiftningen, hvorom der allerede var udstedt en stor Forordning i 1781, søgte man at fremme, saaledes at enhver Bonde, Fæster som Selvejer, kunde faa sin Lod samlet for sig selv paa et Sted. For Husmændenes Vedkommende var det Maalet, at hver kunde faa sin egen lille Jordlod, som det dog ikke var Tanken, at han skulde kunne leve af, idet man saa Husmandsklassens Hovedopgave i Arbejdet for det større Landbrug. Samtidig med at man saa godt som muligt søgte at forbedre Fæsterens Stilling, opmuntrede man paa forskellige Maader, ogsaa ved direkte Statslaan, til Udbredelse af Selvejendom. Ved de nye Regler om Udstykning og Sammenlægning, som der blev Anledning til, fastholdt man det Hovedformaal at bevare Gaardmandssteder af passende Størrelse og dermed en virkelig Gaardmandsklasse. Ved Forordningen af 8. Januar 1810 blev der givet alle Tiendeydende en Ret til at forlange Tienden, der i sin gamle Form blev ydet bogstaveligt med hvert 10. Neg paa Marken, omsat til en fast aarlig Størrelse.

Det mest ejendommelige Træk ved de danske Landboreformer er, at de gik ud ikke blot paa en Frigørelse, men i høj Grad ogsaa paa en planmæssig Beskyttelse af Bondestanden, og her laa en stor Sejr for de bondevenlige Synspunkter, der gjorde sig stærkt gældende i den enevældige Regering, men havde mødt stærk Modstand fra den overvejende Del af Godsejerne. Om den rent praktiske Side af Landboreformerne, særlig Udskiftningen, har der slet ikke staaet nogen egentlig Kamp, og hvad angaar selve Stavnsbaandsløsningen, blev den i Virkeligheden paa det Tidspunkt, da den gennemførtes, fra alle betydende Sider anset for naturlig og nødvendig. Det var den bondebeskyttende Side af Reformerne, de forskellige regulerende Bestemmelser om Fæsteforholdet og til Sikring af Bondestandens Stilling i det hele, der var det Hovedpunkt, som under de afgørende Forhandlinger og Drøftelser satte det

virkelige store Skel i Anskuelser. Der var mange og derimellem de fleste Godsejere, der mente, at der til den nye Frihed for Bonden til at raade over sin Person maatte nødvendigvis svare en ny Frihed for Godsejeren til at raade over hele sin Ejendom, altsaa ogsaa over Fæstegodset, ganske som han vilde uden at være bunden af nogen Fæstelovgivning eller af Forbud mod Sammenlægning og Udstykning. En Ordning af denne Art kunde være blevet meget farlig for Bondestandens Eksistens, og det er den danske Enevældes Fortjeneste, at den maalbevist hindrede, at det i Danmark blev muligt at skabe Forhold som i England, hvor Godsejerne havde vundet en saadan Frihed for hæmmende Statsindgreb og benyttede den til efterhaanden at nedlægge Bøndergaardene og samle Jorden under Forpagtergaarde, hvad der har bidraget meget væsentlig til at skabe helt andre Samfundsforhold i England end i Danmark.

Landboreformerne var i deres Tilblivelse og Virkninger begunstiget af opadgaaende Konjunkturer, der i sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede havde afløst de trykkende Tider, det havde været i Aarhundredes første Halvdel. Stigende Kornpriser førte Penge til Landbruget, og derfor kunde en af Reformernes vigtigste Følger blive et meget omfattende Bortsalg af Fæstejord til Selveje. Mange Godsejere foretrak under den nye Lovgivning, der syntes dem alt for eensidigt til Gunst for Fæsterne, at skille sig af med Bondejorden. Ved det 18. Aarhundredes Midte havde en Bonde, der selv ejede sin Jord, været næsten et Særsyn (og Stavnsbaandet byggede efter sin hele Karakter paa dette Forhold). Efter det 19. Aarhundredes første Tiaar udgjorde Selvejerne mere end Halvdelen af alle Landets Bønder.

Det er ikke blot paa Landboforholdenes Omraade, at der ved Overgangen til det 19. Aarhundrede under Enevældens Ledelse er blevet skabt et nyt dansk Samfund. Landboreformerne er blot et enkelt, omend uhyre vigtigt Led i en almindelig ændret Samfundsordning. Handelspolitisk foregik i denne Tid det store Brud med det »merkantilistiske« Beskyttelsessystem; Toldforordningen af 1. Februar 1797 betegner for Danmarks Vedkommende det mest afgørende Skridt fra Toldbeskyttelse i Retning af Frihandel. Retspleje og Administration udvikledes planmæssigt til Styrkelse af Embedsstandens Stilling, men ogsaa til øget Betryggelse for Befolkningens Retssikkerhed; en ganske vist ret indskrænket Trykkefrihed blev fastslaaet. Der indførtes 1803 at almindeligt Fattigvæsen, hvorved baade i Købstæderne og paa Landet

Forsørgelse af trængende blev gjort til en almindelig Pligt for Kommunerne. Endelig maa nævnes den betydningsfulde Skoleordning, der 1814 fastslog den almindelige Undervisningspligt i Danmark, og som skabte den seminarieuddannede Lærerstand.

Med Henblik ganske særlig paa Landboreformerne har den venstresindede Nationaløkonom V. Falbe-Hansen en Gang betegnet det Danmark, der ved

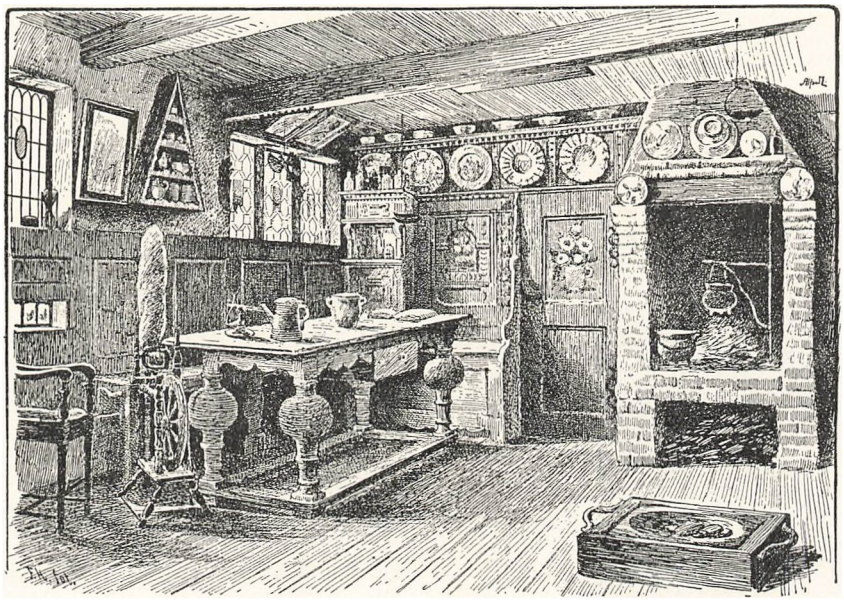

Bondestue fra Samsø.

Overgangen fra det 18. til det 19. Aarhundrede gled over i helt nye og langt friere Samfundsforhold, som den »fredelige Liberalismes Mønsterstat«. De heldbringende Forandringer behøver man ikke herhjemme at gennemføre ad blodig Vej saaledes som under den samtidige franske Revolution. »Liberalt« var imidlertid det daværende Danmark jo slet ikke i den Forstand, hvorefter man efter det rent politiske Begreb maa tage Ordet; der fandtes netop endnu ikke noget liberalt Folkestyre, men det enevældige Styre bestod urokket og uanfægtet. Rent socialt og socialøkonomisk kunde derimod allerede »Liberalismen« siges at have haft et afgørende Gennembrud her i Landet. Det karakteristiske og særpræget danske var imidlertid, at man ikke havde gennemført de liberalistiske Grundsætninger paa nogen yderliggaaende eller teoretisk Maade, men helt igennem saaledes, at man med stor Omhu tog alle praktiske Hensyn og lod Folkets Velfærd ved alle Afgørelser veje tungere end Teorierne.

3. AANDELIGT OG ØKONOMISK LIV I FØRSTE TREDJEDEL AF DET 19. AARHUNDREDE

Det kan ikke betragtes som tilfældigt, at der lige efter den store Omdannelse af Samfundets Forhold ved Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, indledes en stor Blomstring af det danske Aandsliv, kendetegnet først og fremmest ved en Række Digternavne, men dog med et Indhold, der ikke var begrænset til Litteraturens Omraade, og af en Betydning, der kom til at brede sig til hele Folkets aandelige Kultur og derfor ogsaa til Betingelserne for det kommende politiske Liv i Landet.

1802 udsendte den unge Adam Oehlenschlæger sin første Digtsamling, og allerede i den nærmest følgende Tid forelaa fra hans Haand den Række andre Digtninge, der særlig har betinget hans Ry som Banebryder og Grundlægger indenfor det 19. Aarhundredes danske Litteratur, Sprogets Fornyer, Danmarks »Digterkonge«. Slaget paa Reden 2. April 1801, hvor den danske Marines Folk saa smukt havde vidst at forsvare sig overfor et pludseligt Angreb fra den engelske Flaade under Admiral Nelson, havde virket begejstrende paa Oehlenschlæger. Hans første Digtning er ligesom præget af den lyse Tid for det danske Samfund, det endnu var i de første Aar efter Aarhundredeskiftet, indtil det næste engelske Angreb 1807 førte Landet ud i den ulykkelige Krig, som først skulde ende 1814, og hvis Følge blev Tabet af Norge, der havde været knyttet til Danmark lige siden 1380. I denne Krigsperiode optraadte første Gang N. F. S. Grundtvig som Digter, og det er, som Tidens rystende Oplevelser bidrager til at give hans Arbejder et strengere og alvorsfuldere Præg, end Oehlenschlægers havde haft. Ogsaa B. S. Ingemann begyndte at skrive i Krigstiden, men kom dog først rigtig til at udfolde sig som Digter efter 1820.

Oehlenschlæger.

Fælles for Oehlenschlæger, Grundtvig og Ingemann og dermed et Hovedtræk i den litterære »Guldalder«, som de tre særlig kom til at indlede og præge, var den »romantiske« og stærkt nationale Retning. De vilde til Styrkelse for Nutidslivet

fremdrage Minderne om Fortids Bedrifter, om det gamle Nordens Helteliv og Trosliv, om Danmarks Historie i gode og onde Dage. Grundtvig kom ogsaa til at virke som Historiker. Han anvendte saaledes flere Aar paa at oversætte Saksos, paa Latin skrevne Historieværk, og ligeledes den norske Middelalders store Historiker Snorre til et jævnt Dansk, der kunde forstaas af Menigmand. Betydning for meget videre Kredse fik dog Ingemanns Romaner, der fremkom i Aarene fra 1824 til 1836; deres folkeopdragende Maal var at pege tilbage paa Tider i Folkets Liv, da der havde været kæmpet modigt for Fædrelandets Frelse, at vise Værdien af den store, samlende Idealisme og de ridderlige Skikkelsers Indsats. Af Ingemanns som af Grundtvigs, Oehlenschlægers og andres Værker gror ligesom en ny og dybere Opfattelse af Begreberne Fædreland og Nation, en Opfattelse, der i høj Grad har tjent til at styrke ogsaa Troen paa det menige danske Folks Kræfter og Muligheder. — Hvad der gav Grundtvig en Særstilling blandt Tidens aandelige Stormænd, var det overordentlige Omfang af hans Virksomhed og Betydning. Han blev ikke blot den nationale Forkynder, den folkelige Digter og Historiker, men han var den fremmeste blandt dem, som det skulde lykkes at rejse et nyt Kirkeliv i Danmark. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede var Størstedelen af den danske Gejstlighed, som Følge af længere Tids Udvikling, Tilhængere af Rationalismen, d. v. s. af en religiøs Opfattelse, der af de nedarvede kristelige Troslærdomme kun vilde bevare, hvad der mentes at kunne holde for den rent fornuftmæssige Betragtning. Man hyldede paa det nærmeste de samme Anskuelser som Unitarismen i vore Dage; man fremhævede stærkt Troen paa Gud og paa Udødeligheden, men vilde ikke gerne i Kristus se andet end den store Moral-

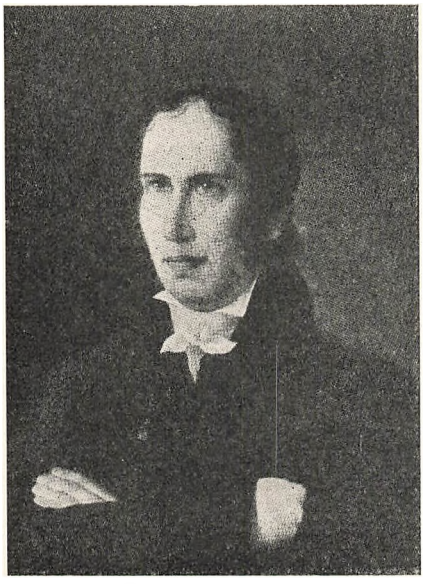

Grundtvig som 47-aarig.

Ingemann.

lærer. Den gode rationalistiske Præst havde sine Fortrin ved den Iver, hvormed meget ofte han ikke blot i Ord, men ogsaa i Gerning søgte at fremme en praktisk social Idealisme; det kan ikke betragtes som tilfældigt, at Rationalismens Blomstring falder sammen med en af humane Synspunkter saa stærkt bestemt Reformperiode. I Længden kunde Rationalismen dog ikke tilfredsstille Folkets religiøse Trang, som krævede en Forkyndelse af kraftigere og mere alsidigt Indhold. Man var ikke naaet mange Aar frem i det 19. Aarhundrede, før en Modbevægelse indledes i aandelig Sammenhæng med hele det nye Livssyn, som vi ogsaa indenfor Digtningen ser ytre sig i en vis Modsætning til det snævert fornuftbestemte, som Respekt for det historisk overleverede, som en Stræben efter at tilegne sig ogsaa de Værdier, der skulde gribes mere med Hjertets umiddelbare Følelse end med den nøgterne Forstand.

Da Grundtvig 1810 holdt sin Prøveprædiken som teologisk Kandidat, protesterede han saa voldsomt mod Rationalismens Herredømme i Kirken (»hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus«), at han fik en Irettesættelse af Myndighederne. For Grundtvig var Kristendommen den største Aandsmagt i Verden, og han vilde kæmpe for paany at gøre den til en levende Magt i det danske Folks Liv. Under lang Søgen og Gransken naaede han til den Opfattelse, at Sakramenterne, Daab og Nadver, var de Midtpunkter, hvorom Menighedslivet skulde samle sig, og at den fra Oldtiden gennem Slægterne nedarvede Trosbekendelse ved Daaben var det nødvendige og tilstrækkelige Grundlag for Menighedens Tro. Det var 1825, han fremsatte den »Opdagelse«, at Trosbekendelsen var et Ord fra Herrens egen Mund, som derfor Kristne til alle Tider trygt kunde bygge paa. For Menigheden var dermed vundet, at den ikke skulde bygge sin Tro enten paa en Bogstavdyrkelse af hvert Ord i Bibelen eller paa Teologernes indbyrdes modstridende Fortolkninger af Skriftsteder. Samtidig med at Grundtvigs teologiske Opfattelse vendte sig mod Rationalismen, rummede den Spirer til en demokratisk Udvikling og folkelig Frigørelse indenfor Menighedslivet, og der blev en naturlig Tilknytning mellem ham og den Vækkelse gennem Lægprædikanter, som mere end noget andet skulde bidrage til at drive Rationalismen tilbage indenfor den danske Kirke. Om denne Vækkelse, som skulde begynde fra omkring 1820, og som blev en af Forudsætningerne for det senere politiske Venstre, vil der senere i det følgende blive Tale.

I sin store Fremstilling af det danske Folks Historie i det 19. Aarhundrede har Højskoleforstander *Holger Begtrup* fremhævet stærkt det »folkelige Gennembrud«, der kan siges at have fundet Sted indenfor dansk Digtning i Aarene 1824—25 gennem Grundtvigs mærkelige Kvad »Nytaarsmorgen«, hvor han ligesom varslede en ny Tid for Folket, Ingemanns Digt om Valdemar den Store, der indledede hans Romandigtning, St. St. Blichers første jyske Hjemstavnsnoveller, Chr. Winthers første Digte fra Sjælland, J. L. Heibergs første Lystspil (Vaudeviller) med Emner fra det københavnske Borgerliv. Begtrup fastslaar, at saaledes en Række betydelige Digtere søgte inderligere Tilknytning til Folkelivet, og det paa et Tidspunkt, da de økonomiske Vilkaar for dette længe havde været trange og først var ved at lette lidt: i Nøden havde Digterne lært at føle dybere med deres Folk, og derfor blev deres genfødte Sang virkelig et Udtryk for det ny Liv, som efterhaanden vaagnede i Folkets brede Lag.

De første Aar af Aarhundredet bragte, som allerede berørt, en Fortsættelse af de opadgaaende Tider før Aarhundredeskiftet; indtil 1807 varede »den glimrende Handelsperiode«, da Danmark tjente paa at holde Fred, medens andre førte Krig; men da vi derefter kom i Krig med England og saaledes inddroges i Datidens Verdenskrig, Napoleonskrigene, var det forbi hermed. Ogsaa i Krigstiden fra 1807 til 1814 tjentes der ganske vist mange Penge, men under forstyrrede og uheldige Forhold; Statsfinanser og Pengeforhold kom i haabløs Uorden, 1813 indtraadte Statsbankerotten, hvorved Statsbankens Pengesedler blev nedskrevet kraftigt i Værdi, men kom til at synke endnu dybere. En afgørende Forbedring i Pengekursen kom først flere Aar efter Fredsslutningen, nemlig ved den nye Nationalbanks Oprettelse i 1818; men samtidig indtraadte saa den store Landbrugskrise.

Der indtraf nu et stort Prisfald paa Landbrugsprodukter, hvis Hovedaarsag laa i forskellige Forhold paa Verdensmarkedet, men som udtrykt i Landets Mønt forstærkedes yderligere ved den samtidige Kursforbedring. Det skyldtes vedvarende daarlige Afsætningsvilkaar for det danske Landbrugs Produkter, naar Krisen kan regnes at have strakt sig gennem hele 10 Aar, lige indtil 1828. Denne store Landbrugskrise var et Led i en almindelig europæisk Krise, hvis Forklaring er at søge i det økonomiske Tilbageslag efter Napoleonskrigene; men for Danmark blev det dog skæbnesvangert, at England for at støtte sit eget Landbrug havde lagt en høj Indførselstold

paa fremmed Korn og endda ganske havde forbudt Indførsel, naar Priserne i England gik ned under en vis Højde; det gav derfor kun meget smaa Penge for Landmændene, at det danske Korn netop nu var begyndt at finde Indpas paa det engelske Marked. Desuden fik Danmark at føle, at det ikke længere havde noget privilegeret Marked for sit Korn i Norge, hvor danske Varer nu var underkastet Told ligesom Varer fra andre Lande. Afstaaelsen af Norge var et økonomisk Tab for Landet og bidrog til at gøre Landbrugskrisen i Danmark saa haard, som den blev.

Det var haard Fattigdom, som denne Krise, der fulgte efter lange Opgangstider, bragte over dem, der dyrkede den danske Jord. Der blev nu for en Tid ikke nogen selvstændig Jordværdi at regne med i Danmark; kun Bygninger og Besætning kostede ved Ejendomshandler Penge og i nogle Tilfælde ikke engang disse Ting. Mange Familier blev drevet fra Hus og Hjem, fordi de ikke kunde betale Afgifter, og det er ikke saa underligt, at Statsmagten i denne Tid mest var optaget af Krisehjælpsforanstaltninger (Laan til nødstedte Landmænd). De seksten Aar fra 1814 til 1830 er overhovedet, politisk og socialt set, væsentlig en Stilstandsperiode i Danmarks Historie. Man fortsatte ikke den foregaaende Tids Reformer, alene fordi man ikke havde Penge til at reformere videre for.

Fra 1828 kan altsaa Landbrugskrisen anses for ophørt. Der var blevet en øget Efterspørgsel efter Korn, og just det nævnte Aar er der i England blevet indført lempeligere Korntold. Ved ca. 1830 ligger et stort Vendepunkt i det danske Samfunds økonomiske Udvikling. Opgangen i den følgende Tid viser sig paa meget enkel Maade, nemlig hovedsagelig som stigende Priser paa Landets Hovedprodukt, Kornet, og herved som en stigende Værdi af Landets Hovedformue, Jorden, som der blev en ny Spore til at udnytte saa meget som muligt. Med Hensyn til Kornpriserne er det blevet anslaaet, at Prisen var i 1820erne pr. Td. Rug gennemsnitlig 6,12 Kr., men blev i 1830-erne 8,35; for Byg er de tilsvarende Tal 4,53 og 5,89, for Havre 3,40 og 4,06. Efter en Beregning var Værdien af Landets Eksport 1838 mere end dobbelt saa stor som 1829. Konjunkturernes stigende Bølge skulde i sin Fortsættelse give det økonomiske Liv i Danmark Mulighed for at hæve sig til uanede Højder. Folket fattedes ikke mere Penge, og dets praktiske Evner kunde komme til større Udfoldelse. I Løbet af et halvt Aarhundrede skulde det lykkes at hæve Landbrugsdriften fra et lavt og ringe agtet Stade til den verdensberømte

Produktion af Kvalitetsvarer. Der var endnu i Landbrugskrisens Tid hos mange Fremskridtsvenner og Foregangsmænd Tvivl om, at den danske Bonde kunde blive i Stand til at føre Landbruget tilstrækkeligt fremad. Man drøftede omkring 1820 indenfor det kgl. Landhusholdningsselskab, om det ikke vilde være mere hensigtsmæssigt at faa al Landets Jord sammenlagt til store Bedrifter, saaledes at der ikke mere blev nogen Gaardmandsklasse. Dette vilde forudsætte Ophævelse af de Landbolove, der hindrede den fri Sammenlægning og Bortforpagtning af Bondejord. Tanken herom havde indflydelsesrige Tilhængere; men den fandt ikke Øre hos Konge og Regering. Efter 1830 kom, i Sammenhæng med opadgaaende Konjunkturer, den Tid, da den danske Gaardmand efterhaanden skulde faa Lejlighed til at vise, at Bondegaarden meget vel kunde være den bærende Driftsform indenfor et højt udviklet Landbrug.

I Begyndelsen af denne store Opgangsperiode er det, den første Grundlæggelse af et parlamentarisk og folkeligt politisk Liv i Nutidens Forstand finder Sted gennem Indførelsen af de raadgivende Stænderforsamlinger.

4. STÆNDERFORSAMLINGERNE

Frederik VI, der allerede 1784 som Kronprins havde overtaget Regeringens Førelse for sin sindssyge Fader Christian VII, var blevet Konge ved dennes Død 1808. Frederik VI afgik efter en lang Regeringsperiode ved Døden 3. December 1839; han fulgtes af sin Fætter Christian VIII, der kun kom til at regere i godt 8 Aar; han døde 20. Januar 1848.

Frederik VI.

Ved Fredsslutningen i Kiel 1814 maatte den danske Konge give Afkald paa Norge, og han regerede derefter over et Monarki, der bortset fra Island og Kolonierne bestod af Kongeriget Danmark samt Hertugdømmerne Slesvig med dets Befolkning af dels Danske, dels Tyske, Holsten og Lauenborg med deres helt tyske Nationalitet. Det var en Slags Dobbeltmonarki, hvoraf Kongeriget udgjorde den ene Del, Hertugdømmerne den anden. Længe før de nationale Modsætninger kom op, gjorde der sig mellem de to visse politiske

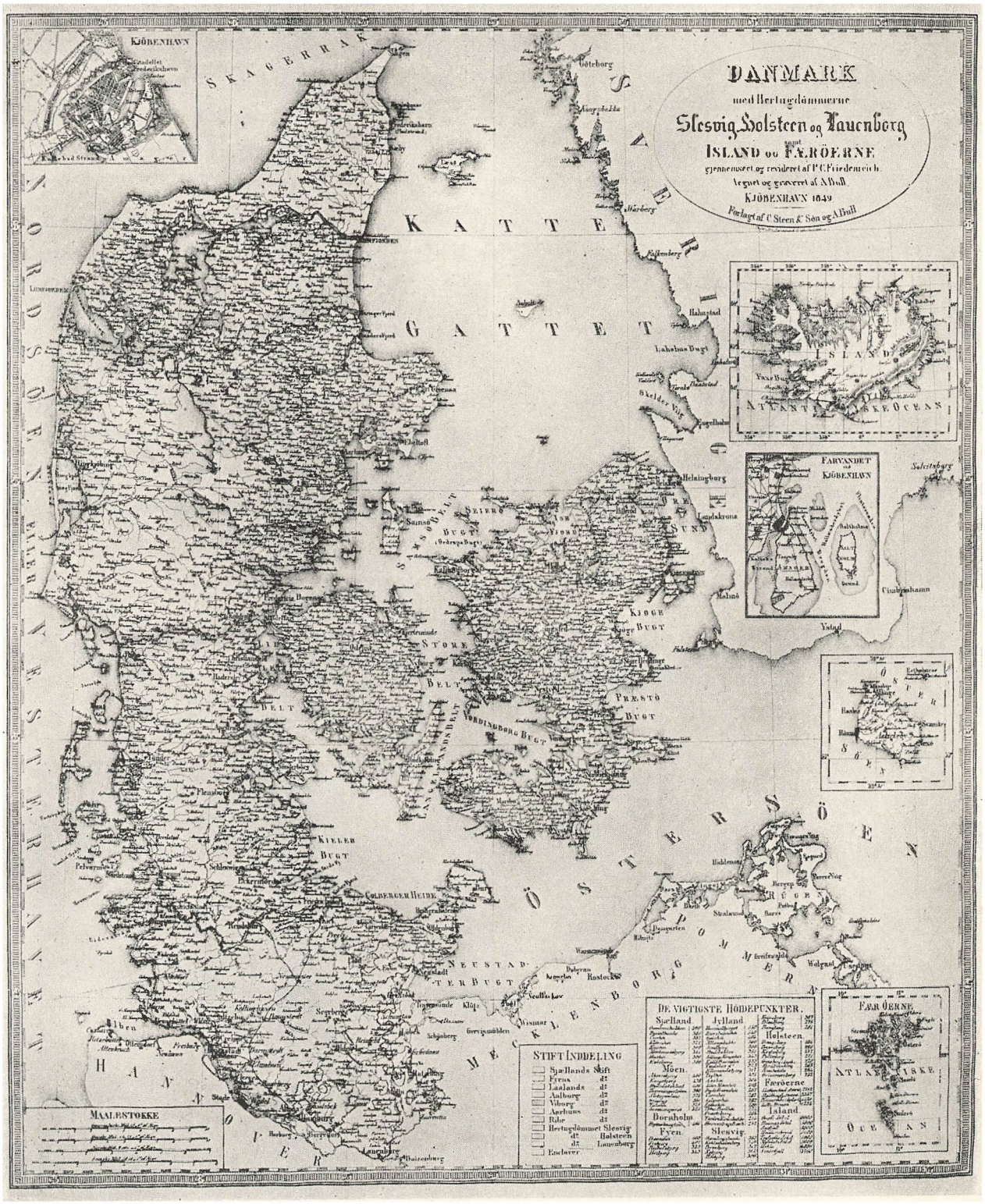

Helstaten Danmark.

Forskelle og Modsætninger gældende. Det enevældige Styre var gennemført for Slesvig og Holsten som for det egentlige Danmark; men helt de samme Følger for Samfundsforholdene havde Enevælden dog langtfra faaet, og rent principielt, forfatningsmæssigt savnedes i Slesvig og Holsten det faste Grundlag, der for Kongeriget laa i Kongeloven. Man kunde i Hertugdømmerne med en vis Ret mene, at deres gamle Fællesforfatning og »Landdag« aldrig var blevet lovformelig afskaffet, men blot faktisk var gaaet ud af Brug, og i Virkeligheden ligger »Slesvigholstenismen«s oprindelige Udgangspunkt i denne forfatningspolitiske Tanke, ikke direkte i det nationale Spørgsmaal eller i Tanken om Slesvigs Tilknytning til Tyskland.

Anledningen til, at der for den danske Stat blev rejst et Forfatningsspørgsmaal, kom fra Holsten ved den Omstændighed, at den danske Konge som Hertug i dette Land 1815 var tiltraadt det tyske Forbund. Paa den store Fyrstekongres i Wien efter Napoleonskrigenes Afslutning var det 1815 blevet vedtaget, at enhver tysk Stat skulde have Krav paa en Slags Stænderforfatning. Der blev i København nedsat en Kommission til at udarbejde en Forfatning for Holsten, men der kom intet Resultat heraf, og foreløbig blev da Sagen henlagt.

Saa kom 1830 et Vendepunkt i Europas politiske Liv ved Julirevolutionen i Paris, der kostede en Konge Tronen og bragte Frankrig en liberalere Forfatning. Julirevolutionen fandt Efterligning ved Oprør eller Uroligheder i flere Lande, men gjorde slet ingen direkte Virkning i den danske Hovedstad eller det egentlige Danmark. Derimod opstod der ny Uro om det holstenske Spørgsmaal. Fra de førende tyske Magter lød Raad og Forespørgsler til København i den Retning, at det nok nu vilde være rigtigst under Hensyn til Tidssituationen at give Holstenerne deres Stænderforfatning. I den danske Regering syntes man imidlertid, da der dog ikke blev Tale om noget direkte Pres udefra, stadig at være tilbøjelig til at se Tiden lidt an. Da optraadte pludselig i November 1830 den slesvigske Embedsmand U. J. Lornsen med Krav om en ny slesvigholstensk Forfatning, Krav, han fremsatte dels mundtlig paa et Møde i Kiel, dels i et lille Skrift. I Virkeligheden var den Lornsenske Bevægelse uden Betydning, Lornsen en Fører uden Hær, men i København troede særlig Kongen, at et Oprør i Hertugdømmerne var truende nær, og hans Forskrækkelse herover har ført til hurtig Beslutning om det hidtil stadig udsatte Forfatningsspørgsmaal. Allerede inden Jul var det bestemt, at

der skulde indføres en Stænderforfatning ikke blot i Holsten, men ogsaa i Slesvig og Kongeriget. Straks efter Nytaar 1831 blev det paalagt de to vigtigste Regeringskollegier, det saakaldte danske og det saakaldte slesvig-holstenske Kancelli, at de skulde udarbejde Stænderforfatninger for henholdsvis Kongeriget og Hertugdømmerne med en 1823 for Prøjsen given Provinsialstænderforsamling som Forbillede.

Man var, da man traf denne Beslutning, fra Regeringens Side meget vel klar over, at der i hvert Fald ikke i det egentlige Danmark fandtes nogen Opposition af Betydning mod det bestaaende Enevoldssystem. Man vilde imidlertid ikke fravige den Regel, at alle Kongens Undersaatter skulde være stillet lige med Hensyn til politiske Rettigheder, og derfor maatte der blive en Stænderforfatning i Danmark, naar der skulde være det i Holsten. Desuden følte man sig ikke sikker paa, at der altid vilde blive Ro i Danmark. Indførelsen af de raadgivende Stænderforsamlinger kan meget vel opfattes som den danske Enevældes velovervejede Offer til Tidsaanden, en Slags forebyggende Foranstaltning, hvorved man vilde undgaa at hjemfalde til større Vanskelighed og værre Nødvendighed senere. I Tilpasning af det fremmede Forbillede til danske Forhold gik man frem med stor Selvstændighed, saaledes at Resultatet i Virkeligheden blev et nationalt dansk præget Forfatningsværk.

I sin første Indstilling om Sagen erklærede Danske Kancelli, da der var Tale om Stændermandaternes Fordeling mellem de forskellige Samfundsklasser, at der i Danmark under Enevoldskongerne havde udviklet sig større Lighed med Hensyn til Borgernes Rettigheder end i de fleste andre Lande, og at der derfor ikke her som i Prøjsen kunde være Tale om at give Godsejerne Overvægten i Stænderforsamlingerne. Der gennemførtes en omtrentlig Tredeling mellem Købstæder, større og mindre Landejendomsbesiddere, saaledes at ingen enkelt Klasse kunde raade over Flertallet i nogen Forsamling. Heller ikke blev der som i Prøjsen noget særligt Privilegium for nogen Stand eller nogen særlig Beskyttelse for Mindretal overfor Flertallet. Modsat de prøjsiske Regler fik Forsamlingerne selv Lov til at vælge deres Præsident, og der skulde offentliggøres en Tidende med Referat af deres Forhandlinger (hvortil Offentligheden iøvrig ikke fik Adgang).

Visse Hovedprincipper for Stænderforsamlingernes Indretning og Virksomhed fastsloges ved Anordninger af 28. Maj 1831, de nærmere Regler ved Forordninger af 15. Maj 1834.

Der blev fire Stænderforsamlinger i det samlede Monarki: en for Øerne med Samlingssted i Roskilde, en for Jylland i Viborg, en for Slesvig i Byen Slesvig, en for Holsten i Itzehoe. Der krævedes Besiddelse af fast Grundejendom for baade Valgret og Valgbarhed. Heller ikke Embedsmænd som f. Eks. Præster fik blot i Kraft af deres Embedsstilling nogen Andel i de nye politiske Rettigheder. Det hele Valgsystem blev dog trods Princippets Snæverhed i Virkeligheden forholdsvis demokratisk. De to af de tre Valgklasser beher-

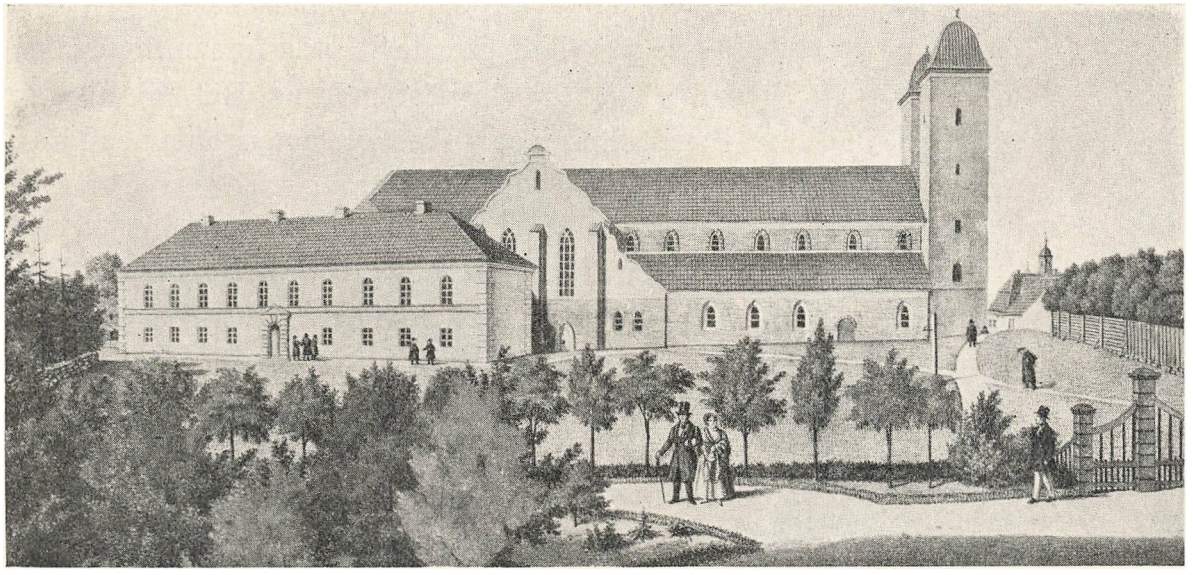

Viborg med Domkirken og Stænderhuset.

skedes af henholdsvis Smaaborgere og Bønder. Ikke blot Selvejere, men ogsaa Fæstere (efter lidt skærpede Regler om Besiddelsens Størrelse) fik baade Valgbarhed og Valgret. Systemet kom i det hele til at passe godt med den særlige Omsorg, Enevælden havde vist for at værne Bondestandens Samfundsstilling. Det var kun Vælgerne, der var delt i Klasser, efter Valget udgjorde alle deputerede fra samme Omraade een Forsamling, der mødte, forhandlede og stemte under eet, og for saa vidt var der ikke Tale om Stænderforsamlinger i egentlig Forstand. I Østifternes Stænderforsamling (»Roskilde Stænder«) var der 70 Medlemmer (12 for København, 11 for Købstæderne, 17 for Godsejerne, 20 for de mindre Landejendomsbesiddere, desuden som kongevalgte, ligesom i enhver af de andre Forsamlinger, 2 Gejstlige, 1 Professor og 4 Godsejere, foruden 3 kongevalgte som Repræsentanter for saavel Island

som Færøerne*), i den jydske (»Viborg Stænder«) var der 55 (14 for Købstæderne, 12 for Godsejerne, 22 for de mindre Landejendomsbesiddere plus de 7 kongevalgte).

Princippet i den Myndighed, der blev tilstaaet Stænderforsamlingerne, var, at de blot skulde være *raadgivende*. Ifølge Anordningerne af 1831 vilde Kongen ikke fremtidig udgive nogen Lov, der havde Forandringer i Undersaatternes personlige Rettigheder eller Ejendomsrettighederne eller i Skatterne og de offentlige Byrder til Genstand, forinden Udkastet til en saadan Lov var blevet forelagt vedkommende Stænderforsamlinger; ligeledes fik Provinsialstænderne Ret til at gøre Forestillinger og stille Forslag angaaende al Lovgivning og alle Indretninger, der vedkom de paagældende Provinser. Principielt og formelt var der ikke gjort noget som helst Afslag i Enevælden, reelt forholdt det sig anderledes; der var i Landets Forfatning sket en virkelig Forandring, der kunde faa den største Betydning, og som ogsaa fik det. Det første Skridt var gjort til en virkelig fri Forfatning, og der blev Tale om en virkelig praktisk Deltagelse i Lovgivningsarbejdet fra Stænderforsamlingernes Side.

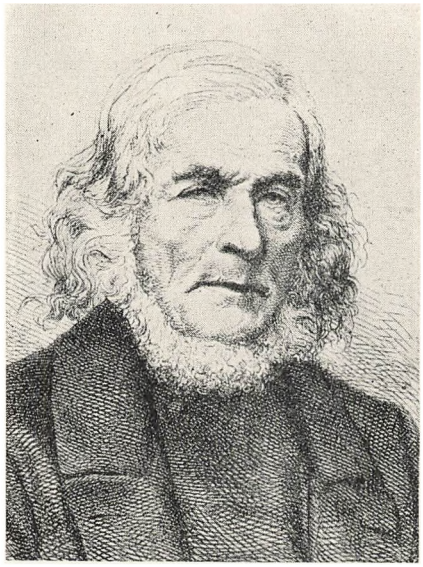

Stænderdeputeret Ole Kirk.

Valgperioden var 6 Aar, og man naaede at holde Stændervalg ialt tre Gange: 1834—35, 1840—41 og 1846—47. Navnlig den første Gang var Valgdeltagelsen meget stor, og skønt der ogsaa valgtes mange »mindre Landejendomsbesiddere« udenfor den egentlige Bondestand, viste der sig hos Bønderne en tydelig Forkærlighed for Mænd af deres egen Midte, saaledes som det ogsaa skulde blive almindeligt ved de senere Rigsdagsvalg i Danmark. Vestjyden Ole Kirk skulde ved sin Virksomhed i Viborg skabe sig et velfortjent Ry som den bedste og klogeste blandt de Bønder, der valgtes til Stænderdeputerede. Stænderne skulde samles hvert andet Aar, og der var derfor Stænderforsamlinger 1835—36, 1838, 1840, 1842, 1844 og 1846. Sidste Gang mødte Kongerigets Forsamlinger 1848 (til Forberedelse af den grundlovgivende Rigs-

*) 1843 fik Island sit eget raadgivende „Alting", og derefter blev der i Roskilde Stænder ingen Repræsentanter for Island, men 1 kongevalgt Repræsentant for Færøerne alene, i det hele altsaa 68 Medlemmer.

forsamling), medens Hertugdømmernes Stænderinstitution skulde vedblive at bestaa (omend i ændret Form) ogsaa i den følgende Tid indtil 1864. Ligesom Hertugdømmernes Forsamlinger skiftedes Kongerigets til at møde henholdsvis først og sidst.

Blandt de mange dygtige Mænd, som kom til at virke i Stænderforsamlingerne, maa i første Række nævnes den juridiske Embedsmand Tage Algreen-Ussing, der var en af de københavnske Repræsentanter i Roskilde; i Tredivernes danske Stænderforhandlinger var han afgjort den førende Personlighed, hvis Virksomhed havde Betydning ikke blot direkte for Roskilde, men ogsaa indirekte for Viborg Stænder. Han rejste ikke blot det første Krav om Stænderinstitutionens videre Udvikling, men satte fremfor alt ind paa en haard Kritik af Statens Finansstyrelse; han formede et virkningsfuldt Slagord om, at der skulde være »Offentlighed og Orden« i denne Gren af Styrelsen. Det finansielle Spørgsmaal kom i høj Grad til at samle Stænderforsamlingernes Opmærksomhed, som ogsaa vendte sig mod andre vigtige Samfundsspørgsmaal. Fra Regeringens Side blev der gennem Forelæggelse af mange Lovudkast sørget for at give Stænderne et stort Arbejdsstof i Hænde.

Tage Algreen-Ussing.

Paa udmærket Maade ledede Professor J. Fr. Schouw (den senere Præsident i den grundlovgivende Rigsforsamling) de første Stænderforsamlinger (indtil 1840) i baade Roskilde og Viborg, hvor han begge Steder var kongevalgt Medlem og den af Forsamlingen valgte Præsident. Den allerførste Stænderforsamling i Roskilde, der varede fra Oktober 1835 til Marts 1836 og var den længste af alle Stænderforsamlinger, forløb paa saa god og lovende Maade, at den kunde begejstre N. F. S. Grundtvig til at erklære, at han følte det, som om Stenen var væltet fra Graven i det danske Folks Liv, og som om den gamle Folkestemme havde rejst sig paany; han udarbejdede ud fra disse Indtryk sine første Forslag om en dansk Folkehøjskole som Støtte for Borgernes Uddannelse til det nye offentlige Liv.

Naar det kunde komme til et frugtbart Samarbejde mellem Regeringen og

den nye Folkerepræsentation, skyldes det ikke mindst den Mand, der (indtil 1844) var Regeringens Repræsentant ved Stænderne: den store Jurist Anders Sandøe Ørsted, der som »Generalprokurør« var en af de højeste Embedsmænd indenfor Danske Kancelli og en Slags juridisk Konsulent for hele Regeringen. A. S. Ørsted hører, ligesom sin Broder den verdensberømte Fysiker Hans Christian Ørsted, til Danmarks aandelige Stormænd i den samme Periode der fostrede en Grundtvig og en Oehlenschläger. Som de dalevende store Digtere fornyede den danske Skønlitteratur, fornyede han ved sin videnskabe-

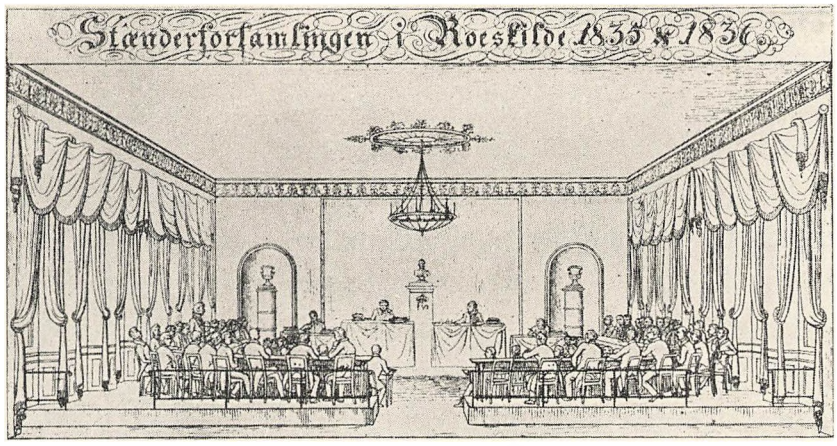

Stænderforsamlingen i Roskilde.

lige Indsats alene den danske Retsvidenskab. I sine mange juridiske Afhandlinger og Skrifter fremstillede han Retsprincipperne paa en ny Maade, meget mindre formalistisk end tidligere Skribenter, men med langt større Hensyntagen til de praktiske Forhold og den levende Virkelighed. Hans Grundtanke var, at man ikke skulde se paa en Lovs Bogstav og heller ikke paa, hvad der vagt kunde bestemmes som dens »Aand«, men simpelt hen paa, hvilken fornuftig Mening der kunde tillægges dens Indhold under givne Omstændigheder og overfor givne Tilfælde. Efter denne Retningslinje virkede han selv som fremtrædende aktiv Deltager i Regeringens Lovgivningsarbejde og Administration; med sit Retsind og sin Fornuft prægede han i stort Omfang Statsstyrelsen.

Modsat Danske Kancellis stædigt konservative Chef, Minister Poul Chr. Stemann, havde Ørsted under sin Deltagelse i Arbejdet med Stænderforfatningslovene vist sig ivrig for at tildele den nye Folkerepræsentation saa vidtstrakte Ret-

tigheder som muligt. Som Kongens Repræsentant ved Stændermøderne bestræbte han sig for at opnaa praktiske Resultater af Forhandlingerne, og det lykkedes paa mange Felter af Lovgivningen. Stænderforsamlingernes korte Periode (fra 1835 til 1848) blev en ret frugtbar Reformtid. En betydningsfuld Lovgivning, der knyttede sig direkte til den Idé, som var bærende for selve Stænderinstitutionen, ved at aabne Befolkningen en yderligere Adgang til Deltagelse i offentlige Anliggender, var den Grundlæggelse af det moderne kommunale Selvstyre, der fandt Sted ved en ny Kommunalordning for Købstæderne 1837, en tilsvarende for København 1840 og endelig en Landkommunalordning 1841.

A. S. Ørsted.

Ved disse Love opnaaede i Byerne næringsdrivende og bosiddende Borgere, paa Landet Gaardmandsklassen (med Udelukkelse af Husmænd) gennem folkevalgte Raad en Indflydelse paa de kommunale Anliggender, som de ikke tidligere havde haft. Et stort Skridt i Retning af økonomisk Sammenslutning af Holsten og Slesvig med det egentlige Danmark, overhovedet et nyt Fremskridt i frihandelsvenlig Retning betød Toldforordningen af 1. Maj 1838, der fulgtes af flere senere Bestemmelser i samme Aand, saaledes Ophævelse af Korntold 1846. Paa Landboforholdenes Omraade genoptoges, omend i stor Forsigtighed, Reformarbejdet, saaledes til Begrænsning af Hoveriet; det skyldtes dog sikkert fortrinsvis de økonomiske Konjunkturer, naar Hoveriafløsningen nu kom til at foregaa med en saadan Fart, at den Del af Landets Hartkorn, som Hoveriet (»fuldt« eller »delvis«) endnu paahvilede, i Aarene mellem 1834 og 1848 er sunket fra ca. 1/5 til ca. 1/16. Det er ogsaa den stigende Pengerigelighed, der har tjent til at underbygge Love, der gennemførtes om Afløsning af »offentligt Hoveri«, der hidtil havde paahvilet Bondestanden i Form af Vejarbejde

P. Chr. Stemann.

(ved Anlæggelse og Vedligeholdelse af de moderne Landeveje) og Frikørsler (for Folk med offentligt Ærinde og for Militæret). En særlig Interesse blev der vist almindelig juridisk Lovgivning; Stænderforsamlingerne mødtes her i bedste Forstaaelse med den store Jurist Ørsted, og Frugten blev bl. a. en Række Straffelove af mere humant og tidssvarende Indhold end de hidtil gældende.

Det blev ikke forgæves, at Stænderforsamlingerne ikke blot i Kongeriget, men ogsaa i Hertugdømmerne kraftigt kritiserede Finansstyrelsen. Allerede før Stændernes første Sammentræden 1835 var der blevet offentliggjort en Oversigt over Staens Indtægter og Udgifter, og senere kom hertil flere Regnskabsoversigter. Stænderinstitutionen, det allerførste Tilløb til parlamentarisk Styre her i Landet, fører umiddelbart til, at Regeringen straks aabner for et vist offentligt Indblik i Statens Husholdning og bliver mere interesseret i, at den fremtræder saa dadelfri som muligt. Det var en væsentlig Imødekommenhed overfor Stændernes Kritik, at der straks efter Christian VIII s Tronbestigelse 1840 gennemførtes en Budgetordning, som betød en virkelig gennemført »Offentlighed« i Finansstyrelsen. Bestandig laa de økonomiske Forhold Stænderne paa Sinde; særlig skarpt kritiseredes de store Udgifter til Militærvæsenet, hvad dog ikke hindrede Regeringen i 1842 at gennemføre en ny, dyrere Hærordning (uden at spørge Stænderne, da Sagen mentes at ligge udenfor deres Felt). Undertiden var Stænderne af Frygt for Omkostningerne mere tilbageholdende end Regeringen overfor praktiske eller humane Fremskridt.

Christian VIII.

Det maa fremhæves, at den stærke Sparetendens hos Stænderne ikke alene bundede i Skatteborgeres Forsigtighed, men ogsaa hang sammen med en principiel Samfundsopfattelse. Uanset hvad der kunde danne Skel mellem »konservative« og »liberale« overfor de rent politiske Spørgsmaal vedrørende Statsstyrelsens Indretning og Form, mødtes de fleste Stændermænd i en udpræget *liberalistisk**) Holdning overfor økonomiske og sociale Spørgsmaal;

*) Tillægsordet „liberalistisk" bør altid bruges som svarende til Grundordet „Liberalisme", naar der med det sidste Udtryk tænkes paa en rent samfundsøkonomisk Retning eller Anskuelse, derimod Ordet „liberal" som svarende til Begrebet „Liberalisme" i almindelig politisk og kulturel Forstand.

man mente, at det bedste i disse Forhold vilde være saa lidt Statsindgriben som muligt, og at man derfor i det hele burde tilstræbe, ikke en Udvidelse, men en Indskrænkning af Statsapparatet, hvad der altsaa forbandt sig naturligt med Interesse for at begrænse Udgifterne. Hele denne Anskuelse bundede i en almindelig Tidsaand, der gjorde sig gældende over hele Europa og ogsaa havde vokset sig stærk i Danmark; den prægede i Virkeligheden ogsaa Regeringen, omend ikke i samme Grad som Folkerepræsentationen.

Naar det drejede sig om de almindelige Samfundsspørgsmaal, hvor man anerkendte Stænderforsamlingernes Ret til at udtale sig, blev der fra Regeringens Side lagt den største Vægt paa, hvad de mente eller ønskede. Principielt var de kun raadgivende, men vandt dog en saa betydelig Indflydelse, at den praktisk set nærmede sig til den, de vilde have haft, om de havde ejet lovgivende Myndighed. Dog skabte Stænderinstitutionen ikke politisk Tilfredshed i Befolkningen; tværtimod avlede den hurtigt en Utilfredshed, der formede sig som Ønsket om en videre Udvikling i Retning af en virkelig fri Forfatning.

5. DE LIBERALE OG NATIONALE BEVÆGELSER

Det er allerede berørt, at der ikke fandtes nogen folkelig politisk Bevægelse forud for Stænderforfatningens Indførelse, der ikke engang synes at have vakt særlig megen Opmærksomhed i Befolkningen. I al Almindelighed har det danske Folk endnu i Begyndelsen af 1830erne været saa nogenlunde tilfreds med det enevældige Styre, og der har ikke været nogen udbredt Stemning, endsige nogen Bevægelse for et liberalt Styre, hvor Folket selv gennem valgte Repræsentanter skulde deltage i Statens Styrelse og have Magt til at bevilge Skatter og give Love. Ved de Love, der indførte Stænderforsamlingerne, kaldte Regeringen selv paa Befolkningens Interesse for de offentlige Anliggender, og allerede Forberedelsen af de første Stændervalg 1834 blev Udgangspunktet for en politisk Vækkelse i videre Krese af Befolkningen. Der opstaar fra nu af en Bevægelse, der opfattes som »liberal«, fordi den er præget af Kritik overfor bestemte Forhold i den enevældige Statsstyrelse, ganske særlig de finansielle, og af Ønsket om videre Udvikling af Stænderinstitutionen. Denne begyndende Oppositions egentlige Fører var Stænderforsamlingsmedlemmet T. Algreen-Ussing, der ikke blev træt af at kræve »Offentlighed og Orden« i Statens Finanser og derved vandt sig mange Tilhængere.

Christian VIII og Dronning Caroline Amalies Salvning og Kroning.

Algreen-Ussing stillede 1838 Forslag om, at Kongerigets to Forsamlinger skulde forenes til een Forsamling. Det vilde om ikke formelt saa dog reelt have betydet en Styrkelse af Stænderinstitutionen, og Forslaget fandt Tilslutning fra baade Roskilde og Viborg Stænder, men blev afvist af Regeringen. I Diskussionen om det i Stænderforsamlingerne fremtraadte allerede tydeligt Skellet mellem paa den ene Side »konservative«, der var tilfredse med de givne Forhold og ogsaa med Stænderforfatningen, som den var, og paa den anden Side »liberale«, der higede frem mod nye politiske Tilstande og ønskede en Folkerepræsentation med større Indflydelse.

I sit Udspring var altsaa den danske liberale Bevægelse i ikke ringe Grad en Skatteborgerbevægelse, behersket af Forestillinger om, at det bestaaende System medførte Ødselhed og Uorden i den hele Administration af Statens Midler. Der blev herved en meget naturlig Jordbund for Ønsket om Indførelse

af en Forfatning med bevilgende og kontrollerende Myndighed for Folkerepræsentationen. Allerede inden Frederik VI.s Død fremtraadte de nye politiske Stemninger meget tydeligt ikke blot i Stænderforsamlingerne, men ogsaa i Offentligheden, og den liberale Retning havde allerede Bladorganer (»Københavnsposten«, »Fædrelandet«). Dog var ved Frederik VI.s Død 1839 det egentlige Forfatningskrav ikke rejst direkte og offentligt i Danmark. Ingen havde rigtig endnu vovet at nævne det farlige Ord »Skattebevillingsret« og saaledes direkte tilkendegive, at Enevælde og Kongelov burde afskaffes. Man havde ment det nødvendigt at tage et vist Hensyn til den gamle Konge, men da han var død, mente man Tiden kommen til at tale frit. Christian VIII modtog straks efter sin Tronbestigelse en Række Henvendelser og Adresser om, at han skulde give det danske Folk en Forfatning som den, Norge havde.

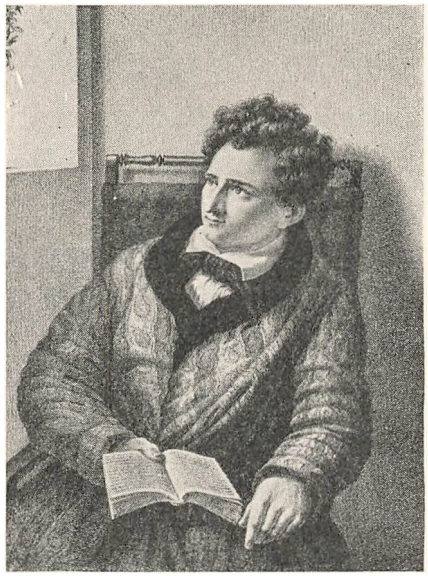

Orla Lehmann i Fængsel.

1814 havde det norske Folk, efter Adskillelsen fra Danmark, og inden det derefter frivilligt gled ind i et Kongefællesskab med Sverige, faaet gennemført den meget liberale Grundlov af 17. Maj. Men den, der som norsk Konge for en ganske kort Tid havde sat sit Navn under denne Grundlov, var netop den samme Mand, der nu som Christian VIII var blevet Konge af Danmark. Det laa da forholdsvis nær at tænke sig, at han nu vilde tilstaa de Danske det samme, som han i sin Tid havde givet Nordmændene. Christian VIII beholdt imidlertid sin Forgængers Raadgivere og fulgte dem; venligt, men bestemt afviste han foreløbig den Tanke, at der kunde være Tale om at ændre den bestaaendeStatsforfatning, hvad der var en stor Skuffelse for dem, der havde gjort sig Forhaabninger herom.

Det var en Flok Studenter, der straks efter Tronskiftet havde sat sig i Spidsen for den liberale Bevægelse, og som under Førerskab af den unge cand. jur. Orla Lehmann og den unge, lærde Teolog D. G. Monrad, foretog den første Henvendelse til Kongen om en Forfatningsændring. Det var Lehmann, der herefter blev den førende Agitator i særlig de københavnske liberale Kredse, medens Algreen-Ussing trak sig tilbage til et mere moderat Standpunkt

og ikke kom til at deltage i Bevægelsens videre Udvikling. Efter at være tilbagevist af Kongen satte man fra liberal Side sit Haab til de 1840 sammentrædende Stænderforsamlinger, og en stor Mængde Adresser med talrige Underskrifter angaaende Indførelse af Skattebevillingsret og Stænderforsamlingernes Forening blev indsendt til den nørrejydske saa vel som til Østifternes Forsamling. Begge Forsamlinger vedtog at gøre Kongen bekendt med disse Adresser ved at videresende dem til ham og bad samtidig i forsigtige Ord om, at Kongen vilde overveje »en friere Udvikling af Samfundsforholdene«. Saavel i Viborg som i Roskilde førtes der forud for Vedtagelsen meget bevægede Diskussioner, hvor »konservative« og »liberale« holdt Opgør med hinanden. Den Tone, der lød stærkest i Forhandlingerne, var i og for sig ikke saa yderliggaaende; den gik nærmest ud paa, at — som det blev sagt i Roskilde — »noget maatte der gøres«, noget altsaa i Retning af en fri Forfatnings Indførelse, alene fordi man ikke kunde tiltro den nye Tronfølger, den vordende Frederik VII, tilstrækkelig Modenhed til at magte Ansvaret som enevældig Konge; det sidste sagde man naturligvis ikke med alt for rene Ord, men det blev kraftigt antydet.

Den liberale Bevægelse, der altsaa straks efter Christian VIII s Tronbestigelse er fremtraadt med aabenlyse politiske Krav, var endnu usikker og famlende, naar det gjaldt den nærmere Formulering af disse Krav; i et bredere Lag var det nærmest kun Opfattelsen, at en fri Forfatning nødvendigvis vilde fremkalde større Sparsommelighed i Statsstyrelsen, og at det var derfor, man maatte have den; men hvorledes i det enkelte Forfatningsbestemmelserne burde være, gjorde man sig ikke rigtig klart. Heller ikke var den liberale Bevægelse særlig vidt udbredt i Befolkningen. Det fremtræder i Stænderforhandlingerne tydeligt, at det overvejende var blandt Akademikere og Byborgere, den havde Tilslutning. I Viborg Stænder støttede dog ogsaa Godsejerne for Størstedelen Forfatningskravet, hvorimod der i Roskilde fra denne Side blev rejst haard Modstand. Særlig maa det fremhæves, at Kravet om fri Forfatning ikke fra først af har haft Støtte fra Bondestanden.

I naive, men ægte og velmente Ord protesterede den falsterske Sognefoged Peder West i Roskilde mod, at det skulde være godt at berøve Kongen noget af den Magt, han havde. Han erklærede ikke at kunne faa i sit Hovede, at »nogle skulde kunne ønske at faa Regeringen delt, da enhver vel nok ved, hvor vanskeligt det er, naar flere skal enes om een og samme Ting«, og han

var af »den faste Tro, at hvor Manden selv er Herre i sit Hus, naar han, vel at mærke, er, hvad han bør være, der gaar alting godt, men lader han sin Tjener for meget raade eller regere, der faar det snart et Udfald, som han mindst ønsker«. Hvad der dybere laa til Grund for mange Bønders Mistro overfor Talen om Afskaffelse af Enevælden, var den Tanke, at det enevældige System jo faktisk havde ført til Bondestandens Frigørelse fra Fortidens trykkende Herremandsvælde, medens man ikke kunde vide, om det ikke blev en folkefjendtlig Overklasse, der atter vilde tage Magten gennem en Rigsdag med skattebevilgende og lovgivende Myndighed. Da Orla Lehmann 1841, lige efter Ständervalget, talte ved et Møde af Bønder i Nykøbing paa Falster, stilledes han overfor det Spørgsmaal fra Forsamlingen, om Folket og navnlig Bondestanden kunde være tjent med en Forandring af Forfatningen; det tvivlede man altsaa om, og for at imødegaa Tvivlen vovede Lehmann sig saa langt ud i Angreb paa den bestaaende Regeringsform, at det kom til at koste ham en mild Fængselsstraf. Den oplyste Vestjyde Ole Kirk var personlig nærmest Tilhænger af en Forfatningsændring, men endnu 1844 har han i Viborg vidnet om den almindelige Tro i Bondestanden til, at Enevælden bedre end fri Forfatning kunde udslette Misforholdet i offentlige Byrder mellem de forskellige Klasser, og om det sjældne i at høre nogen Bondemand ytre Ønske om Forfatningsændring.

Christian VIII s Regering havde i Virkeligheden til at begynde med god Grund til at antage, at det liberale Forfatningskrav, naar alt kom til alt, ikke havde nogen stor folkelig Styrke bag sig, og at den derfor uden Risiko for Følgerne kunde undlade at imødekomme det. 1842 blev der dog, da Ständervalgene 1840—41 viste Tilslutning til de liberalt sindede Kandidater, forelagt Stænderforsamlingerne Udkast til en Ordning, hvorefter alle fire Stænderforsamlinger, Hertugdømmernes i Forening med Kongerigets, skulde være repræsenteret overfor Regeringen ved visse Fællesudvalg, saakaldte »ständerske Komitéer« (og tillige opfordredes Stænderforsamlingerne nu direkte til at sige deres Mening om Finansvæsenet). Samme Aar er saa de Begivenheder indtraadt, der skabte et nationalt Spørgsmaal, som for en Tid skulde skyde Forfatningsspørgsmaalet i Baggrunden.

Jævnsides med den liberale Bevægelse i Kongeriget, men blot betydelig mere langsomt havde der i Hertugdømmerne udviklet sig en ny slesvigholstensk Forfatningsbevægelse med det Maal at skaffe Slesvig i Fællesskab med

Holsten en moderne fri Forfatning. Slesvigholstenerne var som Modstandere af Enevælden de danske liberales Aandsbrødre, men maatte komme i Modsætning til dem ved Spørgsmaalet om Slesvigs Stilling. Det kunde fra dansk Side ikke anerkendes, at det gamle danske Sønderjylland, skønt i den praktiske Administration fra gammel Tid nøje knyttet til Holsten, ved Forfatningssagens Løsning skulde blive endnu nøjere forbundet med dette tyske Land; man ansaa det derimod for naturligt, at naar Danmark fik en fri Forfatning, skulde denne ogsaa omfatte Slesvig, derimod ikke Holsten, hvorved altsaa Slesvig vilde blive nærmere knyttet til det danske Moderland, men mere adskilt fra Holsten. Forfatningsspørgsmaalet rejste ved denne Uoverensstemmelse mellem danske og slesvigholstenske Synspunkter et stort nationalt Spørgsmaal, der fik en saa skarp Brod, fordi der i selve den udpræget danske Del af Hertugdømmernes Befolkning, hos Nordslesvigerne, var begyndt at opstaa en national dansk Bevægelse med Front mod Slesvigholstenismen, en Bevægelse, der for en væsentlig Del sprang ud af Bondebefolkningens Selvhævdelse overfor en tyskdannet Embedsstand.

28. Maj 1842 forkyndte Orla Lehmann i en stor, opsigtsvækkende Tale paa Skydebanen i København »Ejderprogrammet«: Danmark og hele Sønderjylland hørte uløseligt sammen, Danmarks Grænse var Ejderen. Baade den slesvigske og den holstenske Stænderforsamling afviste 1842 Regeringens Forslag om »stænderske Komitéer« som formentlig et Forsøg paa at inddrage Hertugdømmerne under det egentlige Danmark. I de slesvigske Stænder kom det 11. November 1842 til et voldsomt Optrin, hvor en af de nordslesvigske Repræsentanter, Haderslevkøbmanden P. Hiort Lorenzen, tillod sig at fremføre et Indlæg paa Dansk og »blev ved at tale Dansk«, skønt man nægtede ham at faa Talen indført i Forsamlingens Protokol. Tysk havde hidtil været de slesvigske Stænders Forhandlingssprog, hvad der kun svarede til, at Tysk havde været det officielle Regeringssprog for hele Slesvig indtil 1840, da Dansk var blevet indført som den verdslige Øvrigheds Sprog i Nordslesvig, hvor det gennem Tiderne havde holdt sig som Kirke- og Skolesprog.

Christian Flor.

P. Hiort Lorenzen.

Hiort Lorenzen havde handlet under Tilskyndelse af den danske Professor i Kiel Chr. Flor, der i det hele var den egentlige Organisator af Nordslesvigernes nationale Rejsning. Forsøget paa at hævde det danske Sprogs Ret i den slesvigske Stænderforsamling førte ikke blot til et heftigt Sammenstød mellem Hiort Lorenzen og Flertallet og Ledelsen i denne, men blev Indledningen til et aabent Brud mellem Dansk og Tysk indenfor Christian VIII.s Monarki. Den folkelige Kamp om, hvorvidt det af baade Danske og Tyske beboede Slesvig skulde have en dansk eller tysk Fremtid, var hermed begyndt. Fra Regeringens Side fandt man det rigtigst herefter helt at henlægge Forfatningsspørgsmaalet, da den offentlige Mening var blevet saa stærkt optaget af et Spørgsmaal, der først maatte bringes paa det rene, hvis det skulde være muligt at skabe nogen Nyordning af Forfatningsforholdene.

Den liberale Bevægelse indstillede sig ogsaa efter Forholdene ved at antage sig Forsvaret af den nordslesvigske Danskhed. Den Fløj af Bevægelsen, der nu har Førerskabet, tænker sig herefter kun at rejse Forfatningskravet som det bestemte Krav om en Forfatning, der skal være fælles for et »Danmark til Ejderen« og være bygget paa den faste Forbindelse af hele Slesvig med Danmark men derimod ikke paa nogen Forudsætning om uløselig Samhørighed med Holsten.

Ved saaledes at blive fra blot »liberal« til »nationalliberal« fik Forfatningsbevægelsen Mulighed for at komme i Føling med flere Krese og Kræfter i Folket, og den vandt derved i Styrke, medens selve Forfatningskravet foreløbig gled noget i Baggrunden. Der var dog vigtige Befolkningslag, der bevægedes stærkere af andre Spørgsmaal og Forhold end de forfatningspolitiske og nationale. Skal vi danne os et Overblik over de Forudsætninger, den senere Venstrebevægelse har haft i Tiden før 1848, kan vi blandt andet ikke undlade at fæstne Opmærksomheden ved de religiøse Rørelser.

6. DEN »GUDELIGE« BEVÆGELSE

Det er ovenfor omtalt, hvorledes der indenfor Aandslivet fra Aarhundredets første Tiaar var begyndt en Modbevægelse mod den Rationalisme, der

efterhaanden havde bredt sig i Kirken, og var kommet til at præge de fleste Præsters Prædiken. Det var imidlertid ikke blot højt begavede Enkeltmænd som Grundtvig eller som J. P. Mynster (fra 1834 Biskop over Sjælland), der gjorde sig til Talsmænd for en Trosopfattelse, der mere var i Overensstemmelse med gammel lutherske Lære. Rundt om i Menighederne begyndte der at røre sig en bevidst Modstand mod den rationalistiske Fortolkning af Bibel og Katekismus, et religiøst Liv med nye Krav til den Forkyndelse, man vilde høre fra Prædikestolen, Krav om større Troskab mod Bibelens Aand og Bogstav.

Ovre paa Horsensegnen vægrede de saakaldte »stærke Jyder« sig bestemt ved at antage den Salmebog (den saakaldt evangelisk-kristelige) og den Katekismus-Fortolkning (Balles Lærebog), der var blevet til under Rationalismens Herredømme og i Indhold præget af dens Tankegang. Stædigt fastholdt de overfor deres Præster og trods Straffedomme fra den verdslige Øvrighed, at de i Kirken vilde synge Thomas Kingos Salmer i den gamle Form, som Rationalisterne ikke syntes om, og at de vilde have deres Børn undervist efter Erik Pontoppidans pietistisk prægede Lærebog fra første Halvdel af det 18. Aarhundrede. Der laa i alt dette ogsaa en Slags folkelig Selvstændighedstrang fra Menigmands Side overfor den statskirkelige Gejstlighed; men mere Betydning ogsaa i denne Henseende fik dog en religiøs Bevægelse, som opstod paa Fyn.

En Husmand i Bregnør ved Kerteminde, Christen Madsen, oplevede 1819 som den lykkelige Afslutning paa haarde Sjælekampe en religiøs Omvendelse og Vækkelse, der i de følgende 10 Aar, som han endnu havde tilbage at leve, lod ham sætte sin store Veltalenhed ind paa at kalde Mennesker bort fra Synden og til Forsoning med Gud. Over Fyns Land bredte sig Rygtet om den mærkelige Bondeprædikant, der hver Søndag Eftermiddag holdt Møde i sit Hus om det, der laa ham saa inderlig paa Hjerte. De fleste spottede, men paa mange gjorde Christen Madsens Prædikener et dybt Indtryk, og det kom til en »gudelig« Opvækkelse i mange Sogne. De rationalistiske Præster rasede imidlertid haardt imod de opvakte, fordi de efter deres Skøn hyldede et forældet Kristendomssyn, der ikke kunde forliges med moderne Oplysning og Videnskab; de stemplede dem som Hyklere og Farisæere, fordi de ikke som andre ordentlige Folk vilde være med til Kortspil og Dans. Det værste for de opvakte var, at Herredsfogeder og Byfogeder sluttede sig sammen med Præsterne om at slaa denne urostiftende Bevægelse ned; man opgravede en gammel Forord-

ning fra Christian VI s Tid (af 13. Januar 1741), der forbød Lægfolk at afholde større religiøse Sammenkomster. Christen Madsen blev stillet under Anklage for Retten; han sad nogen Tid arresteret, og hans Sag endte med at komme for Højesteret, hvor Anklageren vilde have ham dømt til 3 Aars Tugthus (samme Straf som for Indbrudstyveri!), men hvor Dommen, der først skulde blive afsagt efter hans Død, blot kom til at lyde paa en Bødestraf.

De religiøse Lægmandsbevægelser kom paa denne Tid uundgaaeligt i Konflikt med den bestaltede Gejstlighed, der støttet til gældende Lov kunde hævde Eneretten til at fortolke og forkynde Gudsordet. Der var i hele det Røre, der stod om den gudelige Vækkelse, ikke blot et Opgør mellem forskellige Kristendomsopfattelser, men ogsaa et Sammenstød mellem Menigmand og Præsteskab.

Det kunde dengang ske, at en nidkær Sognepræst modtog den Lægprædikant, der kom for at tale i hans Sogn, med en egenhændig Lussing; som Regel gik det dog mindre voldsomt til. Det berettes fra Mesinge Sogn paa Fyn, at der her var en Præst, som forkyndte sine rationalistiske Lærdomme ikke blot fra Prædikestolen, men ogsaa mere privat, og da navnlig naar han deltog i Bøndernes Gilder. Her mødte der ham imidlertid som Modstander en bibelstærk Husmand, der kunde sætte ham til Vægs ved Skriftsteder. De to var til Stadighed i Mundkamp med hinanden, og selvom man næppe kan gaa ud fra, at Tilhørernes Flertal som Regel var paa Husmandens Side, tør det nok antages, at det altid voldte dem en vis Tilfredsstillelse at høre en af deres egne saa dristigt vove sig i Kast med den studerede Mand. Læsning i Bibelen, Fordybelse i kristelige Spørgsmaal, Deltagelse i religiøse Diskussioner og gudelige Forsamlinger udviklede hos mange velbegavede Lægfolk Selvstændighed og Sikkerhed i baade Tanke og Tale.

Trods Hindringer og Forfølgelse bredte den gudelige Vækkelse sig i stadig større Krese af Landbefolkningen, ikke blot paa Fyn, men i Jylland, paa Sjælland og paa Langeland. I 1830erne fik den en meget fremragende Prædikant i den fynske Gaardmand Peter Larsen Skræppenborg fra Brylle Sogn, som gjorde omfattende Rejser omkring i Landet, og som ved sin Prædiken og Sang mere end nogen anden beredte den Jordbund, hvor senere baade Grundtvigianismen og Indremission kunde finde Vækst. Han var en stærk aandelig Begavelse, og han blev den første danske Bonde, der kom til at øve personlig Paavirkning paa Standsfæller i mange Egne af Landet. Det kan i Virkeligheden være fristende at kalde ham det 19. Aarhundredes første store Agi-

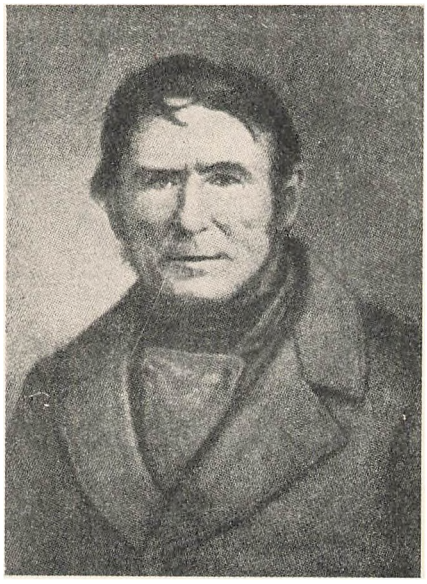

Peter Larsen Skræppenborg

tator indenfor den danske Bondestand, saa meget mere som der jo altsaa i den gudelige Bevægelse laa ikke blot en religiøs, men utvivlsomt ogsaa en folkelig Bestræbelse.

En ihærdig Modstander havde Bevægelsen i Sjællands Biskop Mynster, der ganske vist selv var Modstander af Rationalismen og med Held søgte at fremme en mere troende Retning blandt Præsterne, men ikke ønskede, at Lægfolk skulde tage noget Førerskab i Kirken; han staar som den egentlige Ophavsmand til den højkirkelige Retning i dansk Kirkeliv. Derimod fandt »de hellige« rundt om i Landet en god Støtte i den københavnske Teolog Jakob Christian Lindberg, der stod Grundtvig meget nær. Lindberg gjorde et Blad, han udgav, »Nordisk Kirketidende«, til Organ for den gudelige Bevægelse, og ved at bringe den nye folkelige Religiøsitet i Forbindelse med Grundtvigs Tanker, banede han den Vej, der førte en Vækkelse, som oprindelig har formet sig paa en Maade, man nu vilde betegne som stærkt »indremissionsk«, for en stor Del over i folkelig Grundtvigianisme.

Allerede i Tyverne havde den senere Kong Christian VIII som Guvernør paa Fyn udvirket, at der blev taget noget lempeligere paa de »gudelige« Folk. Fra 1835 genoptoges fra Øvrighedens Side den skarpere Bekæmpelse af dem (ogsaa P. Larsen Skræppenborg kom nu ud for Fængsling og Bøder), men kun for at vare til Christian VIII.s Tronbestigelse, da Forfølgelsen endelig faldt bort. Dette betød for saa vidt en Sejr for kirkelig Liberalisme over Statskirketvang; men Vækkelsens Mænd og den grundtvigske Kres sigtede videre. Allerede overfor Stænderforsamlingerne blev der rejst Krav om Sognebaandets Lødning, altsaa en Ret for Kirkens menige Medlemmer til at betjene sig af den Præst, de ønskede, ved kirke-

J. C. Lindberg.